

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS
EPHORATE OF ANTIQUITIES OF MESSENIA

ΑΝΔΡΟΜΟΝΑΣΤΗΡΟ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ & ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ

ANDROMONASTIRO OF MESSENIA

RESTORATION & DISPLAY
OF THE MONASTIC COMPLEX

ΑΝΔΡΟΜΟΝΑΣΤΗΡΟ
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ & ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ

ANDROMONASTIRO
OF MESSENIA

RESTORATION & DISPLAY
OF THE MONASTIC COMPLEX

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

EPHORATE OF ANTIQUITIES OF MESSENIA

Απαγορεύεται η ολική διάθεση
ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση
ή αναπαραγωγή του κειμένου, των φωτογραφιών
και των σχεδίων του εντύπου χωρίς
την έγγραφη άδεια από την Υπηρεσία.

No part of this publication may be reproduced
or transmitted in any form or by any means,
electronic or mechanical, recording or any
information storage and retrieval system,
without written permission.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΝΤΥΠΟ
ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

THE PRESENT PUBLICATION
IS DISTRIBUTED FREE OF CHARGE

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ
ΜΕΘΩΝΗΣ 10 & ΚΑΝΑΡΗ
24100 ΚΑΛΑΜΑΤΑ
T: 27210 22584, 27210 26770
Fax: 27210 21372
E-mail: efames@culture.gr

© MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS
EPHORATE OF ANTIQUITIES OF MESSENIA
METHONIS 10 & KANARI
GR- 24100 KALAMATA
T: + 30 27210 22584, + 30 27210 26770
Fax: + 30 27210 21372
E-mail: efames@culture.gr

ISBN: 978-960-386-258-1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

CONTENTS

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
INTRODUCTION	
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	10
THE HISTORY OF THE MONUMENT	
Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ	14
THE MONASTERY'S CONSTRUCTION HISTORY	
Καθολικό _ The katholikon	14
Τοιχογραφίες _ The wall paintings	29
Τράπεζα και βόρειος πύργος _ The refectory and north tower	37
Βορειοδυτική και δυτική πτέρυγα _ The northwest and west wings	42
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΑΤΙΚΗΣ ΕΠΑΡΚΕΙΑΣ, ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ	56
STATIC, CONSERVATION & RESTORATION ISSUES. RESTORATION STUDY	
ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ	62
RESTORATION & CONSERVATION WORK	
Καθολικό _ The katholikon	62
Τράπεζα και βόρειος πύργος _ The refectory and north tower	64
Βορειοδυτική και δυτική πτέρυγα _ The northwest and west wings	65
Λοιπές εργασίες _ Other work	65
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	66
BIBLIOGRAPHY	
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ	68
PROJECT MANAGEMENT - SURERVISION - COORDINATION	
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ	70
ARCHITECTURAL DRAWINGS	

Γενική άποψη της μονής από τα βορειοανατολικά πριν από τις εργασίες αποκατάστασης
General view of the monastery from the northeast before the restoration

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

INTRODUCTION

Η μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, γνωστή ευρύτερα με την επωνυμία «Ανδρομονάστηρο», βρίσκεται νοτιοανατολικά του οικισμού των Πετραλώνων, σε απόσταση μερικών χιλιομέτρων από την Αρχαία Μεσσήνη, εντός κατάφυτης ρεματιάς ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Πρόκειται για το εντυπωσιακότερο μοναστηριακό συγκρότημα της μεσσηνιακής υπαίθρου και ένα από τα ωραιότερα της Πελοποννήσου, τα κτηριακά κατάλοιπα του οποίου μαρτυρούν την ακμή που γνώρισε κατά τη μακραίωνη ιστορία του. Λόγω της πολυετούς εγκατάλειψής του, το συγκρότημα παρέμεινε αναλλοίωτο από αυθαίρετες νεωτερικές επεμβάσεις, διατηρώντας πλήθος αυθεντικών στοιχείων, πολύτιμων για τη μελέτη της εξέλιξης της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής.

Η μονή, φρουριακού χαρακτήρα, με κτήρια διαφορετικών περιόδων και ποικίλων χρήσεων, έχει σε κάτοψη ακανόνιστο τετράπλευρο σχήμα και υψώνεται σε τεχνητό εν μέρει πλάτωμα με κλίση από δυτικά προς ανατολικά (βλ. σελ. 70-71). Στα νοτιοανατολικά δεσπόζει το καθολικό, αφιερωμένο στη δεσποτική εορτή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος,

The Monastery of the Transfiguration, also known as Andromonastiro, is located southeast of the village of Petralona, near ancient Messene, in a lush ravine of great natural beauty.

Andromonastiro is the most impressive monastic complex in Messenia and one of the most beautiful in the Peloponnese. Its architectural remains stand as an irrefutable witness to the monastery's lengthy acme. Abandoned for many years, the complex was spared piecemeal modern alterations and thus retained many of its original features, which are valuable for the study of the development of monastic architecture.

Built on a partially artificial west to east sloping terrace, the fortress-like complex comprises buildings of various periods and functions with an irregular ground plan (see p. 70-71). Dedicated to the Transfiguration, the *katholikon* (main church) rises in the southeast over a natural source of drinking water. To the north, a row of buildings comprises the refectory and adjacent tower, the bakery, and a two-storey multi-purpose building, through which one enters the monastery by means of a vaulted passage.

κτισμένο επάνω σε πηγή με πόσιμο νερό. Το συγκρότημα περιλαμβάνει στα βόρεια την τράπεζα και τον εραπτόμενο σε αυτήν πύργο, το μαγκιπέο και μία διώροφη πτέρυγα με χώρους ποικίλων χρήσεων, όπου ανοίγεται μέσω διαβατικού η κεντρική είσοδος της μονής. Στα δυτικά αναπτύσσεται μία ακόμη διώροφη πτέρυγα, στο ισόγειο της οποίας διαμορφώνονται αποθήκες, στάβλοι και πατητήρι και στον όροφο κελιά για τη διαμονή των μοναχών και το συνοδικό. Στο νότιο πέρας της δυτικής πτέρυγας δεσπόζει τριώροφος πύργος, που ταυτίζεται με το ηγουμενείο της μονής. Το συγκρότημα οριοθετείται στα νότια και ανατολικά από λιθόκτιστο περίβολο. Εκτός του μοναστικού πυρήνα διατηρούνται στα βόρεια του συγκροτήματος τμήματα ενός ευρύτερου περιβόλου με τοξωτή πύλη. Βορειοδυτικά, στην κορυφή παρακείμενου λοφίσκου, σώζεται ημιερειωμένος ο διώροφος κοιμητηριακός ναός του Αγίου Λαζάρου, κτίσμα των βυζαντινών χρόνων. Ανατολικά της μονής διατηρούνται ερείπια μεσαιωνικού υδραγωγείου, που εξασφάλιζε για αιώνες την υδροδότηση της γειτονικής πόλης της Ανδρούσας.

To the west is another two-storey wing with store-rooms, stables, and a wine press on the ground floor, as well as monks's cells and the *synodikon* (reception hall) on the first floor. A three-storey tower, which once housed the monastery's *hegoumeneion* (abbot's quarters), rises at the west wing's south end. A stone-built enclosure wall surrounds the complex.

Parts of a larger enclosure wall with arched entrance are preserved outside of the present complex, towards the north. The remains of the two-storey Byzantine funerary church of Saint Lazarus stand to the monastery's northwest, and those of the medieval aqueduct that supplied the neighbouring town of Androusa with water rise to its east.

Γενική άποψη της μονής μετά την ολοκλήρωση των αναστηλωτικών εργασιών
General view of the monastery after the restoration

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

THE HISTORY OF THE MONUMENT

Ο ακριβής χρόνος ίδρυσης του Ανδρομοναστηρίου παραμένει αβέβαιος, καθώς δεν σώζονται ιστορικές ή επιγραφικές μαρτυρίες. Η παράδοση παραδίδει ως πρώτο κτήτορα της μονής τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (1282-1328), χωρίς ωστόσο κάτι τέτοιο να βασίζεται σε ιστορικά στοιχεία. Ο αρχικός πυρήνας του συγκροτήματος, που περιλαμβάνει το καθολικό και την πρώτη οικοδομική φάση της τράπεζας, μπορεί να χρονολογηθεί, βάσει κατασκευαστικών και μορφολογικών κριτηρίων, στη δέκατη τρίτη εκατονταετία. Η τουρκική κατάκτηση της Πελοποννήσου, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται πως προκάλεσε τη διάλυση και την επακόλουθη ερήμωση της μονής.

Σιγίλλιο του 1612, που εκδόθηκε από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτο Β΄, αναφέρει ότι λίγα χρόνια πριν και με πρωτοβουλία και χορηγία του ιερομόναχου Ανθίμου από τα Κύθηρα, μοναχού της παλαιάς μονής του Βουλκάνου -της επωνομαζόμενης και Παναγίας της Επανοκαστρίτισσας- ανακαινίσθηκε και επανδρώθηκε η διαλυμένη σταυροπηγιακή μονή των βυζαντινών χρόνων «έν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Ἡλιοῦ», που ταυτίζεται με σχετική ασφάλεια με το Ανδρομοναστήριο. Το ανακαινισμένο μοναστήρι έγινε και πάλι σταυροπηγιακό και προσαρτήθηκε ως μετόχι στην παλαιά μονή Βουλκάνου. Λίγο αργότερα, σε απογραφή της μοναστηριακής περιουσίας της επισκοπής Ανδρούσας, που συντάχθηκε από τον επίσκοπο Παρθένιο κατά την περίοδο της Β΄ Ενετοκρατίας (1699), γίνεται εκτενής αναφορά

The exact date of the foundation of Andromonastiro remains unknown due to lack of written evidence. Emperor Andronicus II Palaiologus (1282-1328) is traditionally considered its founder, although there are no historical documents to support this. The original core of the monastery is dating by the 13th century according to the structural and morphological features of the *katholikon* and the nearby refectory. The Turkish conquest of the Peloponnese, in the middle of the 15th century, possibly contributed to the dissolution and subsequent ravage of the monastery.

Shortly before 1612, the monastery underwent an extensive restoration and building programme. Evidence for the date of this building phase is provided by a *sigillion* issued by Patriarch Neophytos II of Constantinople in 1612, which mentions the re-establishment of the dissolved Byzantine stauropegic monastery “at Ilios”, which is quite securely identified as Andromonastiro, on the initiative and with the sponsorship of the monk Anthimos from Kythera. The new foundation, also a stauropegic monastery dedicated to the feast of the Transfiguration, was annexed by the Voulkano monastery. A little later, in an inventory of monastic estates in the Androusa diocese, compiled by Bishop Parthenios during the Second Venetian Period (in 1699), there is an extensive reference to the Andromonastiro and its estates.

The monastic complex acquired its present form in

στη μονή και στα περιουσιακά της στοιχεία.

Πολύτιμες πληροφορίες για μία ακόμη σημαντική οικοδομική φάση του Ανδρομονάστριου παρέχει μαρμάρινη κτητορική επιγραφή, τοποθετημένη εντός ορθογώνιου αφιδώματος πάνω από τη μοναδική είσοδο στον μεγάλο νοτιοδυτικό πύργο, που αναφέρει τα εξής: «Γρώσι(α) χ(ι)λλ(ιάδες) 2 κ(αί) άκόμα 500. 1753 έν μνηί μαίψ 10 άνακαινίσθησαν ό πύργος κ(αί) τά κελία μέ τώ χαγιάτπ παρά Θεοδοσίου Άνδρούσης ήγούμενος Ήσαίας Μαϊστόρων Παναγιώτου και Γεωργίου Τόκα». Η επιγραφή αυτή είχε αφαιρεθεί τη δεκαετία του 1960 από τον μητροπολίτη Μεσσηνίας Χρυσόστομο Θέμελη και φυλασσόταν στο συνοδικό μέγαρο της Μητροπόλεως Μεσσηνίας. Μετά το πέρας των αναστηλωτικών εργασιών επανατοποθετήθηκε στην αρχική της θέση.

Κατά τα Ορλωφικά, το 1770, το Ανδρομονάστιο φαίνεται ότι υπέστη εκτεταμένες καταστροφές. Το 1785 και προκειμένου να ανακοπεί η φθίνουσα πορεία της μονής, αφιερώθηκε, ως μετόχι, στο φημισμένο μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης του όρους Σινά, όπως πιστοποιεί συνοδικό γράμμα του Οικουμενικού Πατριάρχη Προκοπίου Πελεκάση. Το 1929 η μονή Σινά πούλησε το συγκρότημα στον ιδιώτη Δημήτριο Κατσάρα, ο οποίος το 1962 με συμβολαιογραφική πράξη το παραχώρησε εκ νέου στη μονή Βουλκάνου. Οι τελευταίες, μεγάλης κλίμακας, εργασίες στον χώρο χρονολογούνται πιθανόν στα τέλη του 19ου αιώνα. Σήμερα η διαλυμένη μονή εξαρτάται ακόμη ως μετόχι από την πλησιόχωρη μονή Βουλκάνου.

the mid-eighteenth century. Information on the extensive refurbishment is provided by the dedicatory inscription on display in a rectangular vaulting east of the entrance to the great southwest tower. The inscription reads: “2000 and 500 piasters. 10 May 1753. The tower and cells with the porch were refurbished under Theodosios of Androusa and abbot Isaiah by master builders Panagiotis and Georgios Tokas”. The inscription was removed in the 1960s by the Metropolitan of Messenia Chrysostomos Themelis and kept in the synodal hall of the diocese of Messenia. After the restoration works the inscription was replaced in its original position.

In 1770, during the Orlov Revolt, the monastery appears to have suffered extensive damage. In 1785, in order to prevent its decline, the monastery was annexed to the famous Monastery of Saint Catherine on Mount Sinai, as a synodic letter of the Ecumenical Patriarch Prokopios Pelekasis shows. In 1929, the Sinai monastery sold the complex to a private individual, Dimitrios Katsaras, who ceded it back to the Voulkano Monastery in 1962. The monument’s last large-scale refurbishment probably dates to the end of the nineteenth century. Today, the monastery is still an annex of the nearby Voulkano Monastery.

Νότια όψη του καθολικού μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης
Katholikon, view from the south after the restoration

Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ THE MONASTERY'S CONSTRUCTION HISTORY

Από το αρχικό μοναστηριακό συγκρότημα διατηρείται ως τις μέρες μας μόνο το *καθολικό* και η τράπεζα. Αμφότερα έχουν υποστεί ευρείας κλίμακας μετασκευές κατά τη μακράιωνη ιστορία τους και η διαλεύκανση των οικοδομικών τους φάσεων κατέστη εφικτή χάρη στις εργασίες αποκατάστασης που πραγματοποιήθηκαν στο συγκρότημα κατά τα τελευταία χρόνια.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ

Το *καθολικό* της μονής είναι ένας τρουλαίος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός σχετικά μεγάλων διαστάσεων, της παραλλαγής του ημισύνθετου τετρακίονιου, με νάρθηκα στα δυτικά ευρέως μετασκευασμένο κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο (βλ. σελ. 72-73). Συνιστά μάλιστα τη δεύτερη αρχαιότερη (μετά τους Αγίους Θεοδώρους Αχλαδοχωρίου του 12^{ου} αι.) και μία από τις ελάχιστες γνωστές εφαρμογές της συγκεκριμένης παραλλαγής στο μεσσηνιακό πεδίο. Τα υφιστάμενα προσκτίσματα βόρεια, δυτικά και νότια του σταυροειδούς πυρήνα αποτελούν προσθήκες μεταγενέστερων περιόδων, για τις οποίες θα γίνει αναλυτικά λόγος παρακάτω. Ο ναός είναι κτισμένος πάνω από τη σημαντικότερη πηγή της περιοχής, η οποία καλύπτεται από ένα συγκρότημα καμαροσκέπαστων δεξαμενών (βλ. σελ. 73). Καλοσχεδιασμένο σύστημα αγωγών βοήθουσε στην καλύτερη διαχείριση του πόσιμου νερού.

Οf the original monastic complex, only the *katholikon* and adjacent refectory remain. Both buildings were repeatedly and extensively refurbished throughout their long history. Their various building phases were identified during recent restoration work.

THE KATHOLIKON

The *katholikon* (main church) is a large four column cross-in-square domed church of the semi-complex variant, with narthex in the west, the latter extensively rebuilt in the post-Byzantine period (see p. 72-73). This is the second earliest (after the twelfth-century church of Saints Theodoroi at Achladochori) and one of the rare examples of this type in Messenia. The spaces currently lining the outer north, west, and south sides of the nave, were later additions. The church was built over the most important natural spring in the area, which was incorporated into a system of vaulted cisterns (see p. 73).

Άποψη του τρούλου πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης
The dome before and after the restoration

1. Οι αφίδες του καθολικού μετά τις εργασίες
1. Katholikon, the apses after the restoration

2. Το παράθυρο της κεντρικής αφίδας πριν και μετά τις εργασίες
2. The window of the central apse before and after the restoration

Στα ανατολικά του κυρίως ναού προβάλλουν οι τρεις αφίδες του ιερού βήματος, εξωτερικά τρίπλευρες. Στη διασταύρωση των κεραιών του σταυρού, πάνω από τους τέσσερις κίονες που στηρίζουν τη θολοδομία, υψώνεται τρούλος με οκτάπλευρο τύμπανο. Τέσσερα παράθυρα διατρύπουν το τύμπανο, διατεταγμένα κατά τους κύριους άξονες. Οι τέσσερις μεγάλοι κίονες που φέρουν τη θολοδομία και τον τρούλο του ναού είναι συλήματα. Οι ανατολικοί εδράζονται σε αρχαία δωρικά κιονόκρανα που έχουν χρησιμοποιηθεί ως βάσεις, προερχόμενα προφανώς από τα ερειπωμένα κτήρια της γειτονικής Αρχαίας Μεσσήνης. Τα σκέλη του σταυρού καλύπτονται με ημικυλινδρικές καμάρες, κατά τη συνήθη διάταξη στους ναούς του συγκεκριμένου τύπου. Τα ανατολικά γωνιακά διαμερίσματα φέρουν διαμήκεις καμάρες, ενώ τα δυτικά καλύπτονται με φουρνικά.

Στην αρχική φάση του ναού, κατά μήκος της βόρειας όψης του, διαμορφωνόταν στοά, που στεγαζόταν με διαμήκη καμάρα, οι γενέσεις της οποίας σώζονται κατά μήκος του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού (βλ. σελ. 78). Η στέγαση της στοάς άλλαζε διάταξη μόνο στο τμήμα μπροστά από το βόρειο σταυρικό σκέλος, όπου ανοιγόταν εντυπωσιακή τοξωτή θύρα. Η στοά επεκτεινόταν πιθανώς και κατά μήκος της δυτικής πλευράς του νάρθηκα, θυμίζοντας το ανοικτό προστώο της γειτονικής εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής (Σαμαρίνα), με την οποία το καθολικό του Ανδρομονάστηρου μοιράζεται πολλά κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία.

Στον αρχικό σχεδιασμό του μνημείου περιλαμβανόταν μία ακόμη ξυλόστεγη στοά κατά μήκος τμήματος της νότιας όψης του κυρίως ναού, όπως μαρτυρούν οι καλοφτιαγμένες δοκοθήκες για την πάκτωση των ξύλινων στοιχείων μιας μονόρριχτης στέγης.

Λίγο μετά την ολοκλήρωση της ανέγερσης του καθολικού προστέθηκε στο ανατολικό πέρας της νότιας στοάς ένας μικρός καμαροσκέπαστος χώρος, που επικοινωνούσε άμεσα με τον κυρίως ναό, μέσω εντυπωσιακού θυραίου ανοίγματος, σήμερα τοιχισμένου.

The sanctuary's three semi-hexagonal apses project on the east façade. A dome with octagonal drum covers the central bay of the cross-in-square core. The drum features four windows on the main axes. Four large columns in secondary use support the dome. Ancient Doric capitals, probably spolia from the ruins of nearby ancient Messene, serve as bases for the east columns. The four bays directly adjoining the central bay and forming the cross' arms are barrel-vaulted, as is customary in this type of church. The east corner bays are also barrel-vaulted, whereas the west corner bays are covered by calottes.

The *katholikon*'s north façade was originally flanked by an open portico, as suggested by traces of the vault's base preserved on the north wall (see p. 78). A different type of vault was used over the impressive doorway, which corresponds to the building's north bay. The portico probably also extended along the narthex's west façade, like the porch of the neighbouring church Zoodochos Pigi (Samarina), which has several morphological and structural features in common with Andromonastiro's *katholikon*. The nave also featured a timber-roofed portico along a part of its south façade, as indicated by the well-built beam holes for its pitched timber roof.

Shortly after the *katholikon* was built, a small vaulted space was added against the south portico's east end. This space communicated with the main church through an impressive doorway. It probably functioned as a chapel dedicated to the Prophet Elijah, as indicated by the remains of wall paintings depicting scenes from the prophet's life. Under the chapel is a small vaulted fountain fed by the spring located in the *katholikon*'s basement.

Το πρόσκτισμα φαίνεται ότι λειτουργούσε ως παρεκκλήσιο αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία, όπως μαρτυρούν τα απομεινάρια του ζωγραφικού του διακόσμου με σκηνές από τον βίο του εν λόγω προφήτη. Κάτω από τον χώρο του παρεκκλησίου διαμορφώνεται μικρή καμαροσκέπαστη κρήνη, από όπου έρρεε το νερό της πηγής που αναβλύζει από το υπόγειο του καθολικού.

Ο ναός έλαβε τη σημερινή του μορφή πιθανόν λίγο πριν από το έτος 1612, όταν φαίνεται ότι υλοποιήθηκε ένα διευρυμένο οικοδομικό πρόγραμμα στη μονή με πρωτοβουλία του ιερομόναχου Ανθίμου από τη μονή Βουλκάνου. Το πρόγραμμα περιλάμβανε πιθανώς την κατασκευή των υφιστάμενων χώρων κατά μήκος της βόρειας, δυτικής και νότιας πλευράς του αρχικού ναού (βλ. σελ. 79). Η δραστική αυτή μετασκευή κατέστρεψε σχεδόν κάθε ίχνος από τις βυζαντινές στοές. Οι νέοι χώροι στεγάστηκαν σε ψηλότερη στάθμη με εγκάρσια διατεταγμένες καμάρες, για την καλύτερη στήριξη των οποίων διαμορφώθηκε σειρά παραστάδων κατά μήκος των πλευρικών τοίχων. Η αλλαγή στη στάθμη της στέγασης των νεόδμητων προσκτισμάτων επέβαλε και τη συνολική σχεδόν ανακατασκευή του νάρθηκα, η αρχική στέγαση του οποίου φαίνεται ότι γινόταν σε πολύ χαμηλότερο ύψος, όπως συμβαίνει στην πλειονότητα των ναών του συγκεκριμένου τύπου. Από την αρχική φάση του νάρθηκα διατηρείται μέχρι σήμερα μόνο το βυζαντινό μαρμαροθέτημα του δαπέδου.

The church acquired its present form probably shortly before 1612, during an extensive building programme sponsored by the monk Anthimos of Voulkano Monastery. The programme involved the construction of the spaces currently flanking the building's north, west, and south sides (see p. 79). The drastic refurbishment practically destroyed all traces of the original porticoes. The new spaces featured higher ceilings and transversal vaults supported by rows of engaged pilasters. These higher ceilings required the almost complete reconstruction of the narthex, whose original ceiling was much lower, as in most churches of this type. Of the original narthex, only the *opus sectile* mosaic pavement is preserved.

With the completion of Anthimos' ambitious programme, the space lining the *katholikon*'s west side acquired the form of a large exonarthex, necessary for monastic services, whereas the north aisle was converted into a chapel, possibly dedicated to the Annunciation, as indicated by a reference in the inventory of monastic estates in the Androusa diocese, compiled by Bishop Parthenios in 1699. The chapel's current dedication to Saint Catherine probably dates to the late eighteenth century, when Andromonastiro was annexed by the famous Monastery of Saint Catherine in Mount Sinai.

Νότια όψη του καθολικού πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης
The south façade of the katholikon before and after the restoration

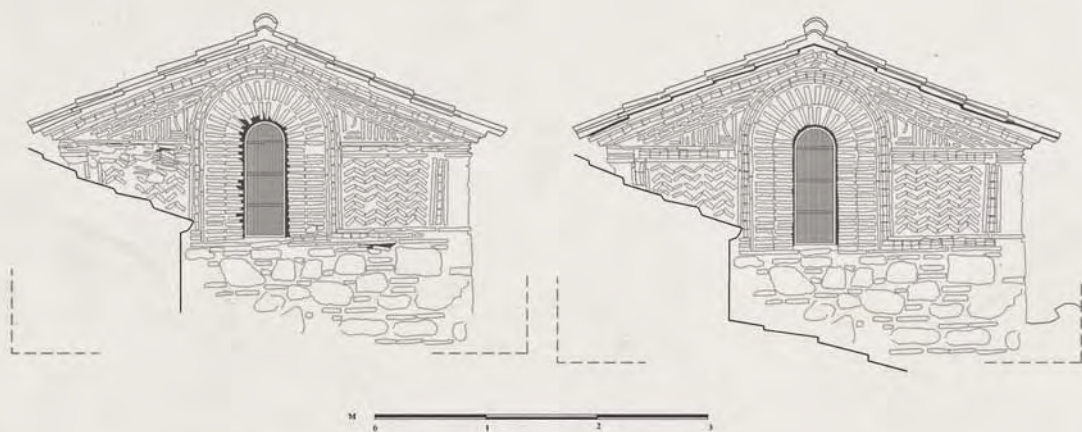
Μετά την ολοκλήρωση του φιλόδοξου οικοδομικού προγράμματος του Ανθίμου, ο χώρος κατά μήκος της δυτικής πλευράς του καθολικού απέκτησε πλέον τη μορφή ενός μεγάλου εξωνάρθηκα, απαραίτητου για τις μοναστικές ακολουθίες, ενώ το βόρειο κλίτος μετασκευάστηκε σε παρεκκλήσιο, η αρχική ονομασία του οποίου παραμένει αβέβαιη. Ως πιθανότερη κρίνεται η αφιέρωσή του στην εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, όπως προκύπτει από σχετική αναφορά στην απογραφή της μοναστηριακής περιουσίας της επισκοπής Ανδρούσας, που συντάχθηκε από τον επίσκοπο Παρθένιο το 1699. Η σημερινή αφιέρωση του παρεκκλησίου στην Αγία Αικατερίνη ανάγεται πιθανώς στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν το Ανδρομονάστηρο παραχωρήθηκε ως μετόχι στο φημισμένο ομώνυμο μοναστήρι του Σινά.

Μετά την ολοκλήρωση της τελευταίας κύριας οικοδομικής φάσης οι μεγάλες τοξωτές θύρες στα πέρατα της εγκάρσιας κεραίας του σταυροειδούς πυρήνα τοιχίστηκαν. Αργότερα, πιθανόν κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, φιλοτεγήθηκαν και οι τοιχογραφίες στην κατώτερη ζώνη του κυρίως ναού, που επικαλύπτουν και τα τμήματα των τοιχισμένων θυρών. Τέλος, οι εξωτερικές όψεις του συγκροτήματος επιχρίστηκαν στο σύνολό τους προσδίδοντας στο κτήριο βαριές αναλογίες.

After the completion of the last main building phase the arched doorways at the ends of the transversal cross arms were walled in. Later, possibly in the second half of the eighteenth century, the main church was decorated with wall paintings, which cover the walled doorways. Finally, the building's exterior was plastered, which gave it a heavy appearance.

Μερική άποψη των στεγών του καθολικού
Katholikon, partial view of the roofs

Αποτύπωση του νότιου αετώματος πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης
Drawing of the south gable before and after the restoration

Καθολικό. Το αέτωμα του νότιου σταυρικού σκέλους πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης
Katholikon, the gable of the south cross arm before and after the restoration

Η καθαίρεση των επιχρισμάτων, κατά τις πρόσφατες εργασίες αναστήλωσης του συγκροτήματος, αποκάλυψε την πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία της βυζαντινής φάσης του καθολικού, την αρχική μορφή του τυμπάνου του νότιου σταυρικού σκέλους και τις λεπτομέρειες στον τρόπο κατασκευής του δίλοβου παράθυρου της κεντρικής αφίδας. Αποκαλύφθηκε πλούσιος κεραμοπλαστικός διάκοσμος, που περιλαμβάνει τεθλασμένες γραμμές, ψευδοκουφικά, έναν σταυρό, καθώς και το λεγόμενο βαθμιδωτό κόσμημα, κατασκευασμένα από απλές και έγκοπτες πλίνθους.

Conservation revealed the *katholikon's* original cloisonné masonry, the initial form of the tympanum of the south cross arm and the central apse's original double-light window under layers of modern wall plaster. Elaborate brick decoration consists of zigzag and step patterns, pseudo-kufic motifs as well as a cross, all composed of regular and cut bricks.

Άνοψη του τρούλου πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης
Interior view into the dome before and after the conservation

Άνοψη της καμάρας του ανατολικού σταυρικού σκέλους πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης
Interior view of the east barrel-vault before and after the conservation

Το αρχικό μαρμάρινο τέμπλο χρονολογείται γύρω στο έτος 1200, και, αν και υποδεέστερο σε ποιότητα, θεωρείται έργο του φημισμένου εργαστηρίου που φιλοτέχνησε τα γλυπτά της γειτονικής εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής (Σαμαρίνα). Το λεπτοδουλεμένο επιστύλιό του φέρει εγχάρακτη αφιερωτική επιγραφή: Κ(ΥΠΙ)Ε ΒΟΗΘΕΙ ΤΟΝ ΔΟΥΛΟΝ COY ΛΕΟΝΤΑ ΤΟΝ... Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χάραξη της επιγραφής στην πάνω όψη του επιστυλίου, ώστε να είναι αθέατη στους πιστούς. Το βυζαντινό επιστύλιο επιστέφει σήμερα ένα μεταγενέστερο κτιστό τέμπλο, που αποτελεί μάλλον έργο του 18^{ου} αιώνα. Στην κύρια όψη του τελευταίου διαμορφώνονται τυφλά αφιδώματα διακοσμημένα με τοιχογραφίες του Χριστού, της Θεοτόκου και του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, σε θέση δεσποτικών εικόνων. Τμήματα από το ίδιο σύνολο γλυπτών έχουν εντοιχιστεί με διακοσμητική διάθεση στο μεταγενέστερο βόρειο παρεκκλήσιο, ενώ κάποια μικρότερα κομμάτια του έχουν ενσωματωθεί στο κτίσιμο των περιβόλων που οριοθετούν το μοναστηριακό συγκρότημα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το βυζαντινό μαρμάρινο τέμπλο φαίνεται ότι προσαρμόστηκε στο καθολικό του Ανδρομονάστηρου σε δεύτερη χρήση, στοιχείο πολύ χρήσιμο και για τον ακριβέστερο προσδιορισμό της χρονολόγησής του ναού. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι ένα από τα κιονόκρανα του τέμπλου χρησιμοποιήθηκε εξ αρχής ως βάση του μαρμάρινου κιονίσκου που διαχωρίζει τους λοβούς του μεγάλου δίλοβου παραθύρου της κεντρικής αφίδας (βλ. σελ. 16).

Το καθολικό διέθετε περίτεχνο μαρμαροθετημένο δάπεδο, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε και συντηρήθηκε στον χώρο του νάρθηκα. Έχει τριμερή διάταξη, με το εντυπωσιακό θέμα των πέντε άρτων στο κεντρικό διάχωρο, πλαισιωμένο από ρόμβους εγγεγραμμένους σε τετράγωνα πλαίσια. Στην κατασκευή του αξιοποιήθηκαν ποικίλα μάρμαρα, κυρίως από τη χερσόνησο της Μάνης:

The *katholikon*'s original marble templon (chancel screen) is considered the work of the famous marble-carving workshop also responsible for the templon of the church of Samarina, although of lesser quality, and is dating around the year 1200. Its finely crafted architrave features a dedicatory inscription that reads: Κ(ΥΠΙ)Ε ΒΟΗΘΕΙ ΤΟΝ ΔΟΥΛΟΝ COY ΛΕΟΝΤΑ ΤΟΝ... (Lord, help your servant Leo the...). Interestingly, the inscription is carved on the architrave's upper surface, which was not visible by the congregation. The Byzantine architrave crowns the later masonry templon, which probably dates to the eighteenth century, as suggested by the representations of Christ, the Virgin, and Saint John the Theologian, painted on its main face as despotic icons. Parts of the marble templon were incorporated into the north chapel, and a few smaller fragments were built into the enclosure walls surrounding the monastery.

The *katholikon*'s original marble templon was probably in secondary use, which is particularly important for determining the nave's date. This conclusion is reinforced by the use of one of its capitals as a base of the mullion of the double-light window in the central apse (see p. 16).

The *katholikon* was originally paved with an elaborate *opus sectile* mosaic, part of which was revealed and conserved in the narthex. The surviving pavement consists of a tripartite composition, with an impressive central quintuple omphalion flanked by framed lozenges. It uses several types of marble, mostly from the Mani peninsula: red (*rosso antico*) from Profitis Ilias near Lagia, black (*nero antico Tenario*) from Mountanistika, light green schist (*cipolino Tenario*), and possibly white marble from Marmari or Mezapos and fine-grained white Pentelic marble.

Το μαρμαροθέτημα του νάρθηκα κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης
The opus sectile floor pavement of the narthex before and after the conservation

κόκκινο (*rosso antico*) από τον Προφήτη Ηλία κοντά στη Λάγια, μαύρο (*nero antico Tenario*) από τα Μουντανίστικα, ανοιχτοπράσινο σχιστολιθικό (*cipolino Tenario*) και ενδεχομένως λευκό μάρμαρο από το Μαρμάρι ή τον Μέζαπο. Πιθανολογείται επίσης η χρήση λεπτόκοκκου λευκού μαρμάρου από τα λατομεία της Πεντέλης.

Κατά τον όψιμο 19^ο αιώνα συνεργείο Λαγκαδινών μαστόρων κατασκεύασε στον κυρίως ναό και σε τμήμα του νάρθηκα και του εξωνάρθηκα ένα καινούριο δάπεδο από ορθογωνισμένες πλάκες, επικαλύπτοντας το μαρμαροθέτημα της αρχικής φάσης. Στα νεότερα χρόνια τα δάπεδα των πλάγιων στοών και των παρεκκλησίων καλύφθηκαν με πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος, οι οποίες αφαιρέθηκαν στο σύνολό τους κατά τις πρόσφατες εργασίες αποκατάστασης.

Κατά την ανασκαφική διερεύνηση του παρεκκλησίου της Αγίας Αικατερίνης αποκαλύφθηκε κάτω από τη βόρεια θύρα του κυρίως ναού κλιμακωτή κρήνη, το τόξο μετώπου της οποίας είναι κατασκευασμένο από καλά λαξευμένους πωρόλιθους (βλ. σελ. 73). Με τα σημερινά δεδομένα, το κρηναίο αυτό οικοδόμημα συνιστά το αρχαιότερο κτίσμα εντός του μοναστηριακού συγκροτήματος και προφανώς συνδέεται με την αξιοποίηση του νερού της πηγής, πριν από την ίδρυση του μοναστηριού.

Τα νέα στοιχεία που προέκυψαν κατά τις πρόσφατες εργασίες αποκατάστασης της μονής ενισχύουν τη χρονολόγηση της πρώτης φάσης του καθολικού στις πρώτες δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα, καθιστώντας το ένα από τα σημαντικότερα μνημεία που κτίστηκαν στην Πελοπόννησο λίγο μετά την εγκατάσταση των Φράγκων στην περιοχή και την ίδρυση του Πριγκιπάτου της Αχαΐας (1205-1428) (βλ. σελ. 78).

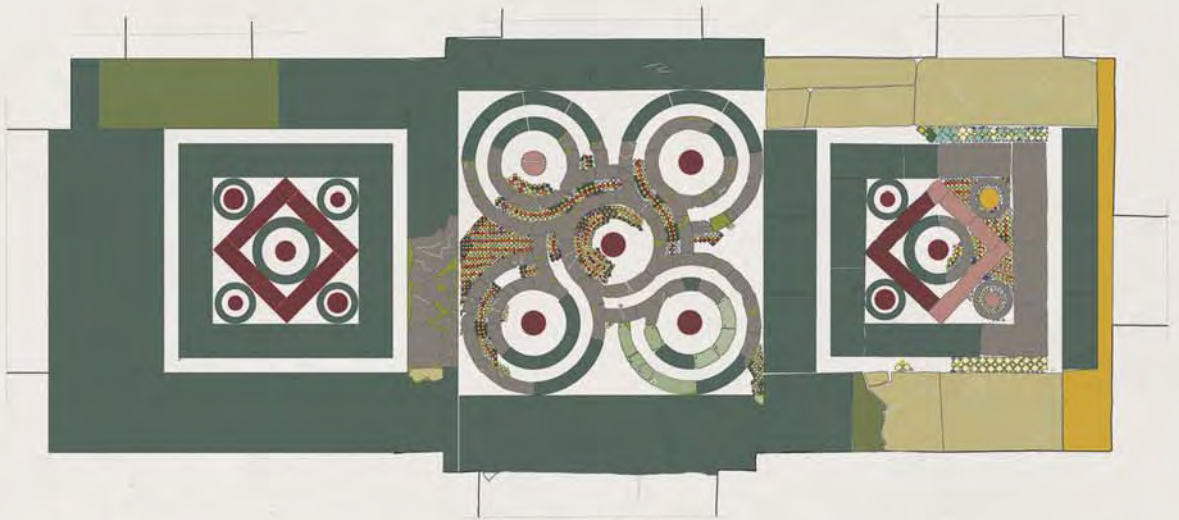
In the late nineteenth century, craftsmen from Langadia (Arcadia) covered the floor of the main church, narthex, and exonarthex with rectangular slabs, thus concealing the original marble mosaic. In recent years, the remaining floors of the side porticoes and chapels were covered with cement plaques, which were removed during the recent conservation work.

Recent excavations on the floor in the chapel of Saint Catherine revealed another vaulted fountain, with well-dressed voussoirs in its facing, under the *katholikon*'s north entrance (see p. 73). This fountain is probably the site's earliest structure, built to manage the spring water before the monastery's foundation.

Newly recovered archaeological evidence confirms the date of the *katholikon*'s first building phase in the early decades of the thirteenth century, making it one of the most important monuments built in the Peloponnese shortly after the Franks arrived in the Morea establishing the Principality of Achaia (1205-1428) (see p. 78).

Το μαρμαροθέτημα του νάρθηκα. Αποτύπωση και πρόταση αποκατάστασης

The opus sectile floor pavement of the narthex. Drawings of the original preservation and the restoration proposal

 Λευκό μάρμαρο / White marble

 Τοπικός ασβεστόλιθος / Local schist

 Κόκκινο μάρμαρο / Red marble

 Έγχρωμες ψηφίδες (μαύρες, κόκκινες, λευκές)
Colour tesserae (black, red, white)

 Αυθεντικά μαρμάρινα θραύσματα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή, Αρ. Ευρετηρίου 0015 (1-7)
Authentic marble fragments found in the excavation

 Κονίαμα ψηφοθέτησης / Mortar of tesserae

 Κονίαμα επισκευής 19ου αι.
Mortar of 19th c. repair

 Νέο λευκό μάρμαρο / New white marble

 Νέος ασβεστόλιθος / New limestone

 Νέο κόκκινο μάρμαρο / New red marble

 Νέες ψηφίδες / New tesserae

 Κονίαμα σφράγισης μαρμάρου
Mortar for filling the marbles

 Κονίαμα συμπλήρωσης περιοχών ψηφοθέτησης
Mortar for filling spaces of destroyed opus sectile

 Συμπλήρωση μεμονωμένων ψηφιδών με αυθεντικές
Authentic tesserae filling the opus sectile

Βορειοδυτικό σφαιρικό τρίγωνο. Ο ευαγγελιστής Μάρκος, Λεπτομέρεια
Northwest pendentive. St. Mark the Evangelist. Detail

Ο κυρίως ναός ήταν διακοσμημένος με τοιχογραφίες που είχαν καλυφθεί, σχεδόν στο σύνολό τους, από επάλληλα στρώματα ασβεστόματος και διατηρούνται αποσπασματικά. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης αποκαλύφθηκαν τρία κύρια στρώματα ζωγραφικής, τα οποία ανάγονται στον 13^ο, 17^ο και 18^ο αιώνα αντίστοιχα.

Οι τοιχογραφίες της πρώτης φάσης διατηρούνται στον τρούλο, στις καμάρες των σταυρικών σκελών, καθώς και στα φουρνικά και τις καμάρες των γωνιακών διαμερισμάτων. Στον ημισφαιρικό θόλο του τρούλου αποκαλύφθηκε η μορφή του σπηθαίου Παντοκράτορα σε μετάλλιο, πλασιωμένη από εξιτηλη ζώνη αγγελικών δυνάμεων. Χαμηλότερα, ανάμεσα στα παράθυρα παριστάνονταν ολόσωμοι προφήτες, ελάχιστα ίχνη των οποίων διακρίνονται. Στον ανατολικό άξονα του τυμπάνου δέσποζε δεόμενη η μορφή της Θεοτόκου, ενώ ακριβώς απέναντι στα δυτικά, εικονιζόταν ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Χαμηλότερα στα σφαιρικά τρίγωνα, παριστάνονται οι ευαγγελιστές, από τους οποίους καλύτερα διατηρείται ο Μάρκος στο βορειοδυτικό και ο Ιωάννης ο Θεολόγος στο βορειοανατολικό. Στο τεταρτοσφαιρίο της αψίδας αποκαλύφθηκε η παράσταση της βρεφοκρατούσας Θεοτόκου, στον τύπο της Κυριώτισσας, ανάμεσα σε δύο σεβίζοντες αρχαγγέλους. Η Θεοτόκος παριστάνεται όρθια σε υπερφυσικό μέγεθος να πατάει σε υποπόδιο, καταλαμβάνοντας και τμήμα του ημικύλινδρου της αψίδας. Ο αρχικός διάκοσμος της υπόλοιπης κόγχης έχει καταστραφεί ολοσχερώς. Οι συλλειτουργούντες ιεράρχες στην κατώτερη ζώνη του ημικύλινδρου, που πλασιώνουν τη σκηνή του Μελισμού, φιλοτεχνήθηκαν τον 18^ο αιώνα. Στους πλάγιους τοίχους του ιερού βήματος διακρίνονται αγνά οι σκηνές της Μετάληψης και της Μετάδοσης, από το αρχικό στρώμα τοιχογραφιών.

Οι καμάρες των σταυρικών σκελών κοσμούνται με μνημειακές παραστάσεις από τον κύκλο του Δωδεκάορθου, που αναπτύσσονται με δεξιόστροφη φορά και ανήκουν στην πρώτη φάση ισόρρησης του ναού.

The main church was decorated with wall paintings, now partially preserved, which had been covered almost entirely with several coats of lime. Three main painted layers, dating to the thirteenth, seventeenth, and eighteenth centuries, were uncovered during conservation.

The earliest painting layer is preserved in the dome, the vaults covering the cross arms and the eastern corner-bays, and the calottes of the western corner bays. The hemispherical dome features a medallion with the bust of Christ Pantokrator, surrounded by angels, now largely faded. Below these, between the dome's windows stood full-length prophets, also very poorly preserved. The Virgin in prayer was depicted in the drum's eastern axis, and opposite her, on the western axis, Saint John the Baptist. The evangelists decorate the pendentives; Mark in the northwest pendentive and John in the northeast are the better preserved. The Virgin and Child between two angels occupied the half-dome and part of the semi-cylinder of the sanctuary apse; the larger-than-life-size Virgin was depicted in the Kyriotissa type, standing on a footstool. The apse's remaining early decoration is entirely lost. The co-officiating hierarchs in the lower register are part of the eighteenth-century decoration. The Communion of the Apostles and the Transmission visible on the sanctuary's side walls belong to the initial painting phase.

Φουρνικό βορειοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος. Άγιος σε μετάλλιο
Calotte of the northwest corner bay. Saint in a medallion

Φουρνικό νοτιοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος. Άγιος σε μετάλλιο. Λεπτομέρεια
Calotte of the southwest corner bay. Saint in a medallion. Detail

Η παράσταση της Πεντηκοστής στην καμάρα του ανατολικού σταυρικού σκέλους
The Pentecost decorating the barrel-vault of the east cross-arm

Η Γέννηση και η Υπαπαντή παριστάνονται στην καμάρα του νότιου σταυρικού σκέλους, ενώ στο τύμπανο αποδίδεται πιθανόν η σκηνή της προσκύνησης των Μάγων. Τη δυτική καμάρα καταλαμβάνουν η Μεταμόρφωση και η Βαϊσιφόρος. Ο χριστολογικός κύκλος συνεχίζεται στη βόρεια καμάρα με την Εισ Άδου Κάθοδο και την Ψηλάφηση του Θωμά. Ο κύκλος ολοκληρώνεται με την Ανάληψη και την Πεντηκοστή, που κοσμούν την καμάρα του ιερού βήματος.

Το διακονικό επείχε θέση παρεκκλησίου αφιερωμένου στον επίσκοπο Μύρων Νικόλαο, όπως μαρτυρεί ο ζωγραφικός διάκοσμος που αποκαλύφθηκε. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας εικονίζεται μετωπικά ολόσωμος ο τιμώμενος ιεράρχης να ευλογεί και με τα δύο χέρια. Στην καμάρα εικονογραφούνται σκηνές από τον βίο του. Χαμηλότερα διακρίνονται ολόσωμες μορφές μετωπικών ιεραρχών, πολύ εξίτηλες. Στην καμάρα της πρόθεσης εικονογραφούνται σκηνές Οικουμενικών Συνόδων, από τις οποίες καλύτερα διατηρείται εκείνη στο ανατολικό πέρασ του βόρειου διάχωρου. Πρόκειται για τον αρχαιότερο γνωστό ανάλογο κύκλο

The monumental compositions illustrating the Twelve Great Feasts and decorating the vaults of the cross arms also belong to the thirteenth-century layer. They depict in clock-wise order: the Nativity and Presentation at the Temple (south vault), and, probably, the Adoration of the Magi (south lunette); the Transfiguration and Entry into Jerusalem (west vault); the Anastasis and Incredulity of Thomas (north vault); and, finally, the Ascension and Pentecost (sanctuary vault), which complete the Christological cycle.

The *diakonikon* (chamber south of the central apse) served as a chapel dedicated to Saint Nicholas of Myra, as indicated by its painted decoration. The saint is shown in the half-dome of the apse, full-length and frontal, blessing with both hands. Scenes from the saint's life are depicted on the vault. Frontal figures of hierarchs, now mostly faded, decorated the lower registers. In the *prothesis* (chamber north of the central apse), the vault depicts scenes from the Ecumenical Councils, of which the

Βορειοδυτικό σφαιρικό τρίγωνο. Ο ευαγγελιστής Μάρκος
Northwest pendentive. St. Mark the Evangelist

στην Πελοπόννησο και γενικότερα στη νότια Ελλάδα, που εντάχθηκε στο εικονογραφικό πρόγραμμα του καθολικού της μεσσηνιακής μονής προφανώς για να εξάρει το φρόνημα της ορθόδοξης μοναστικής κοινότητας στα πρώτα χρόνια της φραγκικής επικυριαρχίας. Σε άριστη κατάσταση διατηρούνται οι αρχικές τοιχογραφίες στα δύο φουρνικά των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων, όπου παριστάνονται στηθείες μορφές αγίων σε μετάλλια. Στους χώρους γύρω από τα φουρνικά εικονίζονταν θαύματα του Χριστού, σήμερα πολύ φθαρμένα.

Οι τοιχογραφίες του πρώτου στρώματος στο καθολικό του Ανδρομονάστηρου διακρίνονται για τη σχεδιαστική τους αρτιότητα και τις αρμονικές χρωματικές διαβαθμίσεις. Αξίζει να σημειωθεί η επιλεκτική χρήση του ημιπολύτιμου πετρώματος *lapis lazouli* για την ανάδειξη της πτυχολογίας των ενδυμάτων και για την απόδοση του γαλάζιου βάθους των παραστάσεων. Παρά τις έντονες κομνήνειες αναμνήσεις μπορούν να χρονολογηθούν, με βάση εικονογραφικά και τεχνολογικά κριτήρια, στο δεύτερο τέταρτο του 13^{ου} αιώνα, συνιστώντας μια από τις πολυτιμότερες εικαστι-

scene in the north compartment's east end is the best preserved. This cycle of the Ecumenical Councils is the earliest example known in the Peloponnese and in southern Greece in general and was probably painted here to emphasize the Orthodox conviction of a Byzantine monastic community in the years of Frankish rule.

The particularly well-preserved busts of saints in medallions that decorate calottes of the two western corner bays belong to the first painting phase. Scenes from the miracles of Christ, now very worn, decorated the surfaces surrounding the calottes.

The *katholikon*'s thirteenth-century wall paintings are distinguished by their excellent draughtsmanship and harmonious colour arrangement. The selective use of the rare lapis lazuli pigment for highlighting the folds of the garments and for the blue background is particularly noteworthy. Despite strong affinities with Comnenian art, these wall paintings can be dated on the basis of iconographic and stylistic evidence to the second quarter of the

κές μαρτυρίες για τις τάσεις που διαμορφώνονται στη μνημειακή ζωγραφική της Πελοποννήσου μετά την εγκατάσταση των Φράγκων επικυρίαρχων.

Τοιχογραφίες βυζαντινών χρόνων διατηρούνται αποσπασματικά και στο παρεκκλήσιο του Προφήτη Ηλία. Ο εν λόγω άγιος, προς τον οποίο προσέφευγαν οι πιστοί με ειδικές λιτανείες σε περιόδους ξηρασίας, αποτελεί τον βασικότερο προστάτη των πηγαίων υδάτων. Διακρίνονται έξι τουλάχιστον σκηνές από τον βίο του. Καλύτερα διατηρείται εκείνη στην οποία ο προφήτης δέχεται τον «εγκρυφίαν άρτον» από τα χέρια της χήρας γυναίκας, που στέκεται μπροστά από την πύλη της πόλης Σαρεπτά. Πρόκειται για σπάνια απεικόνιση, με το μοναδικό ως σήμερα γνωστό παράλληλο στη βυζαντινή μνημειακή ζωγραφική να σώζεται στις τοιχογραφίες του ναού του Προφήτη Ηλία στη Morača του Μαυροβουνίου, που χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής διερεύνησης του δαπέδου του παρεκκλησίου της Αγίας Αικατερίνης εντοπίστηκαν και συντηρήθηκαν εκατοντάδες σπαράγματα υστεροβυζαντινών τοιχογραφιών, που αποδεικνύουν ότι η αρχική στοά του καθολικού ήταν διακοσμημένη με τοιχογραφίες. Από τα σπαράγματα αποκαταστάθηκε εν μέρει, παράσταση με θέμα την κοίμηση μοναχού, ενδεχομένως του οσίου Εφραίμ του Σύρου. Η δεύτερη φάση τοιχογραφιών του Ανδρομονάστηρου ανάγεται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα και περιορίζεται στην προσκυνηματική παράσταση της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο ανατολικό πέρασ του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού, συνδεδεμένη προφανώς με την ανακαίνιση της μονής από τον ιερομόναχο Άνθιμο, λίγο πριν το 1612. Η τελευταία φάση ιστόρησης του καθολικού χρονολογείται, βάσει τεχνοτροπικών κριτηρίων, στον όψιμο 18^ο αιώνα και περιλαμβάνει τις παραστάσεις στα κατώτερα τμήμα των ημικύκλιων της κεντρικής και της βόρειας αψίδας, καθώς επίσης και τη ζώνη με τους ολόσωμους αγίους στο κατώτερο τμήμα των τοίχων του κυρίως ναού. Στη φάση αυτή φαίνεται ότι τοιχογραφήθηκε και η κύρια όψη του κτιστού τέμπλου.

thirteenth century and constitute a most valuable illustration of the trends that developed in monumental painting in the Peloponnese after the establishment of Frankish rule.

Byzantine wall paintings are also preserved in the chapel of the Prophet Elijah. Elijah was the patron of spring water, and the faithful appealed to him with special processions in times of drought. At least six scenes from his life are visible. The best preserved shows the prophet receiving bread from the hands of the widow before the gates of Zarephath. This is a rare subject in Byzantine monumental painting, with only one other known example in the wall paintings of the church of the Prophet Elijah at Morača in Montenegro, which dates to the second half of the thirteenth century.

Recent excavations in the chapel of Saint Catherine revealed traces of Late Byzantine wall paintings, which indicate that the original open portico was decorated. It was possible to reconstruct one scene depicting the dormition of a monastic saint, probably Saint Ephraim the Syrian.

The second painted layer dates to the early seventeenth century and is limited to the devotional panel of the Transfiguration on the east end of the north wall of the nave. The painting was probably connected with the restoration of the monastery by monk Anthimos, shortly before 1612. The third painted layer, which is dated on stylistic criteria to the late eighteenth century, includes the scenes of the lower registers in the central apse and *prothesis* apse, as well as the full-length saints on the lower sections of the walls of the nave. The paintings on the main face of the masonry templon also probably date to this period.

Άποψη του τέμπλου πριν και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης
View of the templon screen before and after the conservation

Η τράπεζα της μονής πριν και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης
The refectory of the monastery before and after the restoration

Βόρεια του καθολικού δεσπόζει ένα επίμηκες τριώροφο κτήριο, που ταυτίζεται με την αρχική τράπεζα της μονής, και ο εφραπτόμενος σε αυτό πύργος. Η τράπεζα, διαστάσεων 14,30x5,30μ., συνιστά ένα από τα πιο ενδιαφέροντα οικοδομήματα του μεσσηνιακού μοναστηριακού συγκροτήματος, με σύνθετη οικοδομική ιστορία. Στην αρχική του μορφή ήταν διώροφο καμαροσκέπαστο και μπορεί να χρονολογηθεί, βάσει μορφολογικών και κατασκευαστικών στοιχείων, στον 13^ο με 14^ο αιώνα (βλ. και σχέδια σελ. 41). Πάνω από την οξυκόρυφη καμάρα της δεύτερης στάθμης διαμορφωνόταν δίριχτη στέγη επιστρωμένη με μεγάλες κεραμίδες, τα αποτυπώματα των οποίων αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφική διερεύνηση του κτηρίου. Κατά μήκος της νότιας πλευράς υπήρχε υπόστεγος χώρος, όπως μαρτυρούν οι σωζόμενοι κιλλίβαντες από παλαιοχριστιανικά και μεσοβυζαντινά σιλήματα για την στήριξη της ξύλινης στέγης του. Οι θύρες εισόδου στο κτήριο ανοίγονταν αρχικά στη δυτική του πλευρά. Η πρώτη στάθμη δεν έφερε φωτιστικά ανοίγματα και προφανώς λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος, ενώ μικρά μονόλοβα παράθυρα εξασφάλιζαν λιγοστό φως στην ενιαία αίθουσα της δεύτερης στάθμης, όπου πιθανώς ήταν τοποθετημένη μια ξύλινη τράπεζα για τη σίτιση των μοναχών.

Σε επόμενη χρονική περίοδο ο χώρος πάνω από τη δίριχτη στέγη επιχώθηκε προκειμένου να κατασκευαστεί δώμα με περιμετρικό στηθαίο που απέληγε σε επάλξεις, ίχνη των οποίων διακρίνονται ακόμη στη νότια και ανατολική πλευρά του κτηρίου. Για την απορροή των ομβρίων διαμορφώνονταν υδρορροές σε διάφορα σημεία του δώματος. Η πρόσβαση σε αυτό εξασφαλιζόταν από εσωτερική λίθινη κλίμακα κατασκευασμένη στο πάχος του νότιου τοίχου, που απέληγε σε εξώστη. Η μετασκευή είχε ως στόχο την αμυντική θωράκιση του κτηρίου και πιθανώς συνδέεται με την ανασφάλεια που προκάλεσαν στην ευρύτερη περιοχή οι αλληπάλληλες τουρκικές επιδρομές των μέσων του 15^{ου} αιώνα.

North of the *katholikon* rises an elongated, rectangular building (14.30 x 5.30 m.), probably the monastery's refectory, with an adjacent tower on its west side. The refectory is one of the monastery's most interesting buildings, with a complex architectural history. The original two-storey, vaulted structure can be dated on the basis of morphological and structural features to the thirteenth-fourteenth century (see axonometrics on p. 41). Its pointed barrel vault was covered by a two-pitched roof with large ceramic roof-tiles, the imprints of which were discovered during the building's recent excavation. An awning lined the south façade, as indicated by the preserved corbels for the timber roof, which consisted of reused Early and Middle Byzantine stone elements. The entrance doors were originally on the west side. The ground floor had no windows and probably served as a storeroom. Small single windows dimly lit the single room on the upper floor, which probably housed a wooden table for monastic meals.

Some time later, the space over the two-pitched roof was leveled and converted into a terrace with crenellated parapet. Traces of the crenellations are still visible on the south and east sides. Gutters in various locations ensured the drainage of rainwater. The terrace was accessed by an internal stone staircase, which was built into the thickness of the wall and ends in a gabled dormer. Designed to fortify the building, this alteration is to be linked to the insecurity caused by the repeated Turkish invasions of the mid-fifteenth century.

Τράπεζα και βόρειος πύργος. Απόψεις από τα νότια κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών
The refectory and the north tower during and after the restoration. Views from the south

Απόψεις του εσωτερικού της τράπεζας πριν από τις εργασίες
Interior views of the refectory before the restoration

Το δάπεδο της τρίτης στάθμης της τράπεζας (πάνω) και το
ίχνος της αρχικής βυζαντινής στέγης (κάτω)
The pavement of the refectory's third floor (above) and traces of
the original byzantine roof of the building (below)

Τράπεζα και βόρειος πύργος. Πριν και κατά τη διάρκεια των εργασιών
The refectory and the north tower before and during the restoration

Απόψεις της τράπεζας και του βόρειου πύργου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών
Interior views of the refectory and the north tower after the restoration

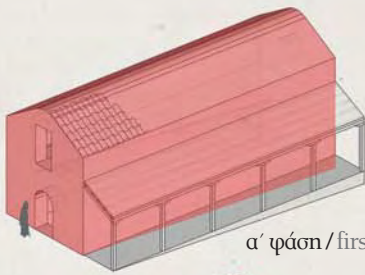
Σε μεταγενέστερη εποχή, πιθανώς στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, προστέθηκε στο κτίριο ο τρίτος όροφος με την υπερύψωση των περιμετρικών τοίχων του δώματος και την κατασκευή τετράριχτης ξύλινης στέγης. Κατά την εν λόγω προσθήκη οι επάλξεις μετασκευάστηκαν σε παράθυρα, ενώ ένα νέο πλακόστρωτο δάπεδο κάλυψε το δώμα της προηγούμενης φάσης.

Η τελευταία μεγάλη μετασκευή του κτηρίου έλαβε χώρα μετά την ανέγερση του εντυπωσιακού τετραώροφου πύργου που ειρπάτεται στη δυτική του όψη. Η προσθήκη του πύργου επέβαλε την προσαρμογή του τρόπου πρόσβασης στο αρχικό κτίσμα. Με τη φάση αυτή συνδέεται πιθανώς και η ανέγερση της εξωτερικής μνημειακής κλίμακας στα νότια της τράπεζας, που κατήργησε τον ξυλόστεγο υπόστεγο χώρο του αρχικού κτίσματος, καθώς και η διάνοιξη της θύρας στη δεύτερη στάθμη της ίδιας όψης. Ακτιδογράφημα στον αριστερό σταθμό της συγκεκριμένης θύρας μας πληροφορεί για τη χρονολογία της διάνοιξης: 1726 Ιουλίου .../άνακαινίστη.

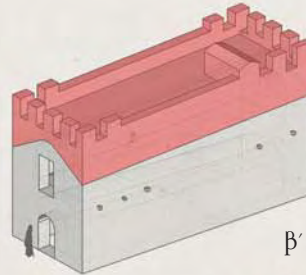
At a later date, probably in the early seventeenth century, a third floor was added by raising the terrace's parapet, adding a four-pitched timber roof, and converting the crenellations into windows. A floor of stone plaques covered the previous phase's terrace.

The last major alteration of the refectory took place after the construction of the impressive four-storeyed tower against the building's west side.

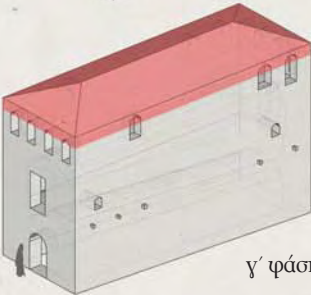
This required the reconfiguration of the building's entry and is probably to be associated with the construction of the monumental southern external staircase, which did away with the south façade's timber-roofed awning, and the opening of the door in the second floor's south wall. A graffito on this door's left doorjamb mentions the date of the refurbishment: July 1726.

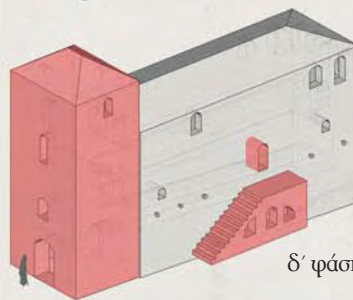
α' φάση / first phase

β' φάση / second phase

γ' φάση / third phase

δ' φάση / fourth phase

Αξονομετρικά σκαριφήματα των τεσσάρων κύριων οικοδομικών φάσεων της τράπεζας και του βόρειου πύργου (Μ. Κάππας - Λ. Κιτσάκη)

The four main structural phases of the refectory and the north tower. Axonometrics (M. Kappas - L. Kitsaki)

Οι βασικοί χώροι διημέρευσης της μονής αναπτύσσονται σε δύο μεγάλες πτέρυγες, που καταλαμβάνουν τη βορειοδυτική και τη δυτική πλευρά του συγκροτήματος. Σε μεγάλο τμήμα της νότιας και σε όλη την ανατολική πλευρά της μονής υψώνεται ψηλός λιθόκτιστος περίβολος, που προσδίδει στο μοναστήρι φρουριακό χαρακτήρα (βλ. σελ. 74-77). Τα κτίσματα αυτά μπορούν να αποδοθούν σε τρεις κύριες χρονικές περιόδους, που αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό στους βασικούς σταθμούς της ιστορίας της μονής (βλ. σελ. 70-71).

Πρώτη περίοδος (1612)

Στην πρώτη περίοδο φαίνεται ότι κατασκευάστηκε η βορειοδυτική πτέρυγα, που περιλαμβάνει το μαγκιπέο και ένα δαιδαλώδες δώροφο συγκρότημα με μεγάλο αριθμό δωματίων και σύνθετη οικοδομική ιστορία. Στο ισόγειο του συγκροτήματος αυτού ανοίγεται η κύρια είσοδος της μονής, μέσω ενός καμαροσκέπαστου διαβατικού. Η ανέγερση της βορειοδυτικής πτέρυγας μπορεί να χρονολογηθεί, βάσει μορφολογικών και κατασκευαστικών στοιχείων, στον 17^ο αιώνα, ενώ θα πρέπει μάλλον να συνδεθεί με την εκτεταμένη ανακαίνιση της μονής από τον ιερομόναχο Άνθιμο της παλαιάς μονής Βουλκάνου, λίγο πριν από το έτος 1612. Στην αρχική οικοδομική της φάση ανήκουν, εκτός από το ξυλόστεγο μαγκιπέο, μόνο οι καμαροσκέπαστοι χώροι του ισογείου και του ορόφου, που σχηματίζουν σε κάτοψη ένα ανάστροφο Γ, με ιδιαίτερα επιμήκη τη μακρά του πλευρά. Στους χώρους αυτούς, τα αρχικά φωτιστικά και θυραία ανοίγματα παρουσιάζουν κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά με προσεγγμένα λαξευτά πόρινα πλαίσια. Στον όροφο διαμορφωνόταν η εντυπωσιακότερη αίθουσα του συγκροτήματος, διαστάσεων 8,23x3,50μ., που στεγάζεται με διαμήκη καμάρα κατά τον άξονα ανατολής-δύσης. Το δάπεδό της είναι διαμορφωμένο σε δύο στάθμες και καλύπτεται με λίθινες πλάκες.

Two large buildings housing the monastery's main living spaces occupy the complex's northwest and west sides. A tall stone wall encloses much of the south side and the entire east side, giving the monastery its fortified character (see p. 74-77). These structures can be attributed to three main chronological periods, which largely correspond to important milestones in the monastery's history (see p. 70-71).

First period (1612)

The northwest wing, which includes the bakery and a labyrinthine two-story structure, with many rooms and a complex building history, was erected during the first period. A covered passageway in this wing's ground floor serves as the monastery's main entrance. The construction of the northwest wing can be dated on the basis of morphological and structural characteristics to the seventeenth century and should probably be associated with the monastery's extensive refurbishment by the monk Anthimos of the old Voulkano Monastery before 1612. This wing originally comprised the bakery and a series of vaulted ground and first floor rooms, which form a particularly elongated L. All of the doors and windows in these spaces have similar morphological characteristics and carefully carved stone frames.

Located on the upper floor, the building's most impressive room (8.23 x 3.50 m.) features a longitudinal barrel vault, oriented east-west, and a split-level flagstone floor.

Άποψη της βορειοδυτικής και της δυτικής πτέρυγας πριν και κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης
General view of the northwest and west wings before and during the restoration

Ανατολική όψη της δυτικής πτέρυγας πριν και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών
The east facade of the west wing before and after the restoration

Απόψεις της δυτικής πτέρυγας και του νοτιοδυτικού πύργου κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών
Views of the west wing and the southwest tower during and after the restoration

Εσωτερική άποψη του μεγάλου δωματίου στον όροφο της βορειοδυτικής πτέρυγας
Interior view of the largest room at the second level of the northwest wing

Στην αρχική της φάση διέθετε δυο τοξωτές θύρες στη βόρεια και νότια πλευρά αντίστοιχα, μπροστά από τις οποίες διαμορφώνονταν ξύλινοι εξώστες. Και οι δυο θύρες μετασκευάστηκαν στα νεότερα χρόνια σε ορθογώνια παράθυρα. Η επικοινωνία της μεγάλης αίθουσας με τον παρακείμενο προς τα δυτικά καμαροσκέπαστο βοηθητικό χώρο εξασφαλιζόταν μέσω μιας ακόμη τοξωτής θύρας, η οποία τοιχίστηκε σε μεταγενέστερη εποχή. Κατά τις πρόσφατες αναστηλωτικές εργασίες, η συγκεκριμένη θύρα, καθώς και δύο ακόμη τοξωτά παράθυρα που είχαν επίσης τοιχιστεί στα νεότερα χρόνια, διανοίχτηκαν εκ νέου. Τμήμα ενός παρόμοιου παραθύρου διακρίνεται τοιχισμένο στο μέσο περίπου του νότιου τοίχου, ενώ το υπόλοιπο καταστράφηκε κατά τη διάνοιξη νεότερης θύρας.

Στον 17^ο αιώνα θα πρέπει να αποδοθούν πιθανώς και τα έξι μικρά, ισόγεια, καμαροσκέπαστα δωμάτια στην ανατολική πλευρά της δυτικής πτέρυγας. Οι καμάρες τους είναι διατεταγμένες κατά τον άξονα Βορρά-Νότου. Η πρόσβαση στους χώρους αυτούς εξασφαλίζεται από τον αύλειο χώρο της μονής, μέσω τοξωτών θυρών διανοιγμένων στον ανατολικό τοίχο τους.

The room originally featured two arched doors on its north and south sides, both of which opened onto wooden balconies. Both doors were later converted into rectangular windows. This large room communicated with the vaulted room to its west through another arched door, which was later walled in.

This door and two of the room's original arched windows, which had also been blocked, were reopened during the building's recent restoration. A similar window, also blocked, can be seen near the middle of the south wall, now partially destroyed by the construction of the later door.

The six small, vaulted, ground floor rooms arranged on a north-south axis along the west wing's east side probably also date to the seventeenth century. Their vaults are oriented north-south, and their arched doors open onto the courtyard.

Εσωτερικές απόψεις των κελιών και του συνοδικού πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης
Interior views of the cells and the synodikon before and after the restoration

Νοτιοδυτικός πύργος. Αποψη από τα βορειοανατολικά πριν από τις εργασίες αποκατάστασης
The southwest tower. View from the northeast before the restoration

Νοτιοδυτικός πύργος. Άποψη από τα νοτιοδυτικά κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης
The southwest tower. View from the southwest during and after the restoration

Δεύτερη περίοδος (1753)

Κατά το έτος 1753, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή πάνω από την είσοδο στον νοτιοδυτικό πύργο, κατασκευάστηκαν οι στάβλοι, τα κελιά του ορόφου της δυτικής πτέρυγας και ο μεγάλος νοτιοδυτικός πύργος. Η επιγραφή μας πληροφορεί επιπλέον ότι μπροστά από τα κελιά του ορόφου διαμορφώθηκαν ξύλινο χαγιάτι, το οποίο αποκαταστάθηκε στην αρχική του μορφή κατά τις πρόσφατες αναστηλωτικές εργασίες.

Οι δυο επιμήκεις καμαροσκέπαστοι χώροι σταβλισμού καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο τμήμα του ισόγειου της δυτικής πτέρυγας. Ανάμεσά τους διαμορφώνεται το μεγάλο πατητήρι της μονής με μικρή δεξαμενή για τη συγκέντρωση του μούστου στα ανατολικά. Μικρά ανοίγματα διαμορφώνονται κατά μήκος της δυτικής πλευράς των στάβλων εξασφαλίζοντας λιγιστό φως και τον αναγκαίο εξαερισμό. Η πρόσβαση στο πατητήρι γίνεται από τα δυτικά, μέσω εξωτερικής τοξωτής θύρας, εν μέρει επιχωμένης σήμερα. Οι έξι μικροί καμαροσκέπαστοι χώροι στα ανατολικά των στάβλων, που ανάγονται μάλλον στον 17^ο αιώνα, ενσωματώθηκαν στη νέα πτέρυγα.

Η άνοδος στον όροφο της δυτικής πτέρυγας γίνεται από τον αύλειο χώρο της μονής, μέσω λίθινης κλίμακας στη νοτιοδυτική γωνία του διαβατικού. Στον όροφο διαμορφώνονται έξι μικρά κελιά το καθένα από τα οποία διαθέτει τοξωτή θύρα εισόδου και μεγάλο παράθυρο προς τον εξώστη. Όλα τα κελιά - εκτός του δεύτερου από τα βόρεια - διαθέτουν τζάκι στα δυτικά, αποθηκευτικά ερμάρια και από ένα μικρό τοξωτό προσκυνητάρι εγγεγραμμένο στο πάχος του ανατολικού τους τοίχου. Στη βορειοδυτική γωνία του ορόφου διαμορφώνεται το λεγόμενο συνοδικό, που περιλαμβάνει ένα μεγάλο καμαροσκέπαστο δωμάτιο με τζάκι και μικρό αποχωρητήριο στα δυτικά.

Το συγκρότημα των κελιών εφάπτεται στα νότια με τον μεγάλο τριώροφο πύργο. Η πρώτη στάθμη του είναι ημιυπόγειο, καμαροσκέπαστη και τυφλή.

Second period (1753)

A dedicatory inscription over the entrance to the southwest tower states that the west wing's stables and first-floor cells, as well as the southwest tower, were built in 1753. According to same inscription, there was a timber-roofed space (hayat) in front of the upper floor cells, now fully restored to its original form.

Two elongated, vaulted stables occupy most of the west wing's ground floor. Between them lies the monastery's wine press, with a small cistern for wine must in the east. The west side features small openings for light and ventilation. Access to the wine press was from the west, through an arched door, now partially blocked, which opened to the monastery's exterior. The six small, vaulted rooms to the east of the stables, which probably date to the seventeenth century, were incorporated into this new wing.

The west wing's first floor is accessed from the courtyard by a stone staircase located in the covered passageway's southwest corner. This floor features six small cells, each with an arched doorway and a large window opening. All of the cells -except the second from the north- have a fireplace on the west side, cupboards, and a small arched niche for an icon in the east wall. A reception apartment (*synodikon*) occupies the first floor's northwest corner. It consists of a large, vaulted room with fireplace and a small latrine to the west.

Νοτιοδυτικός πύργος. Εσωτερική άποψη του δωματίου της γ' στάθμης πριν και μετά την ολοκλήρωση των εργασιών
Southwest tower. Interior view of the room at the third level before and after the restoration

Η πρόσβαση σε αυτήν εξασφαλιζόταν από τη δεύτερη στάθμη, μέσω καταπακτής. Η δεύτερη και τρίτη στάθμη του πύργου στεγάζονται με καμάρα και σκαφοειδή θόλο αντίστοιχα και περιλαμβάνουν χώρους διημέρευσης με ξεχωριστά αποχωρητήρια. Τζάκι διαμορφωνόταν μόνο στην τρίτη στάθμη. Η επικοινωνία μεταξύ των δύο ορόφων εξασφαλίζεται μέσω κλίμακας, η βάση της οποίας είναι λίθινη και το ανώτερο τμήμα της ξύλινο. Η είσοδος στον πύργο πραγματοποιείται από τον εξώστη, μέσω τοξωτής θύρας στη βορειοανατολική του γωνία, πάνω από την οποία είναι τοποθετημένη η κτητορική επιγραφή. Σε διάφορα σημεία του πύργου, κυρίως στις γωνίες, διαμορφώνονται τυρκειοθυρίδες για την καλύτερη αμυντική του θωράκιση.

Τρίτη περίοδος (1785 - 1929)

Οι μετασκευές που διαπιστώνονται κατά την τελευταία περίοδο λειτουργίας του μοναστηριού, δηλαδή στο διάστημα που προσαρτήθηκε ως μετόχι στη φημισμένη μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά (1785-1929), είναι λιγότερες και αφορούν κυρίως σε μια προσπάθεια ανακαίνισης των επιμέρους χώρων του, που είχαν ως στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μοναχών.

Κατά τον 18ο με 19ο αιώνα, κατασκευάστηκαν διαδοχικά οι δύο ξυλόστεγοι χώροι στα νότια του ισογείου της βορειοδυτικής πτέρυγας, εκ των οποίων ο ανατολικός ήταν εξαρχής διώροφος. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα προστέθηκε ο όροφος πάνω από το μικρότερο ξυλόστεγο δωμάτιο και το συγκρότημα του διαβατικού απέκτησε τη σημερινή του μορφή.

Στη φάση αυτή, όπως ήδη σημειώθηκε παραπάνω, πολλά από τα αρχικά ανοίγματα της βορειοδυτικής πτέρυγας υπέστησαν ευρείας κλίμακας μετασκευές. Κάποια από τα αρχικά τοξωτά ανοίγματα μετατράπηκαν σε ορθογώνια, άλλα τοιχίστηκαν, ενώ διανοίχθηκαν και νέες θύρες και παράθυρα, απλής μορφής, χωρίς λίθινα πλαίσια. Την ίδια περίοδο όλοι οι χώροι επι-

A large three-story tower rises against the west wing's south wall. Its vaulted semi-basement has no openings and was accessed from its raised first floor through a trap door. The tower's first and second floors, which housed living spaces with separate latrines, are covered by a barrel vault and a scaphoid vault respectively. Only the second floor had a fireplace. A wooden staircase with a stone base connected the first and second floors. The tower is entered from the covered space in front of the upper floor cells (hayat), through an arched doorway in its northwest corner. Above the doorway the dedicatory inscription is placed. The tower's defence system included gun slits at various places, particularly the corners.

Third period (1785-1929)

Limited renovations aimed at improving the monk's living conditions took place during the monastery's final period of occupation, when it was annexed to the famous Saint Catherine's Monastery on Mount Sinai (1785-1929).

Two timber-roofed spaces were built consecutively on the northwest wing's south side in the eighteenth and nineteenth centuries. The east one was two-storeyed from the start. In the late nineteenth century, a second floor was added over the smaller timber-roofed space, and the northwest wing acquired its present form.

As noted above, many of the northwest wing's original arched openings were significantly altered during this period. Some were converted into rectangular openings, others were walled in, and several simple doors and windows without frames were opened. The wing's interior walls were plastered, and a wooden floor was laid over the original stone floor in the large vaulted room. This wooden floor was dismantled during recent restoration works to uncover the room's original layout. The windows in

Γενική άποψη της μονής από τα ανατολικά μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης
General view of the monastery from the east after the completion of the restoration

χρίστηκαν εσωτερικά, ενώ κατασκευάστηκε και ένα νέο ξύλινο πάτωμα στη μεγάλη καμαροσκέπαστη αίθουσα του ορόφου που κάλυψε το αρχικό πλακόστρωτο. Το πάτωμα αυτό αφαιρέθηκε κατά τις πρόσφατες εργασίες αποκατάστασης προκειμένου να αποκαλυφθεί η αρχική διαμόρφωση του δωματίου.

Ανάλογες επεμβάσεις υπέστη την ίδια περίοδο στα φωτιστικά της ανοίγματα και η τρίτη στάθμη του μεγάλου βορειοδυτικού πύργου, για τη βελτίωση των συνθηκών φωτισμού και αερισμού.

Η τελευταία επέμβαση στο μοναστήρι πραγματοποιήθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Τότε ανακατασκευάστηκαν οι στέγες του καθολικού και του μεγάλου νοτιοδυτικού πύργου. Λίγο αργότερα, με πρωτοβουλία της Μητροπόλεως Μεσσηνίας, επισκευάστηκαν πρόχειρα οι στέγες των κελιών και του διαβατικού και κατασκευάστηκαν τα δάπεδα από οπλισμένο σκυρόδεμα στους περιμετρικούς χώρους του καθολικού. Τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες το μοναστηριακό συγκρότημα παρέμεινε σε πλήρη εγκατάλειψη, γεγονός που επιδείνωσε πολύ την κατάσταση διατήρησής του.

the southwest tower's second floor were also altered to allow for more light and better airflow.

The Archaeological Service was responsible for the monastery's last restoration in the early 1970s, when the roofs of the *katholikon* and southwest tower were rebuilt. A little later, on the initiative of the Metropolis of Messenia, the roofs of the west and northwest wings were shoddily repaired, and reinforced concrete floors were laid around the *katholikon*. The monastery was completely abandoned and left to decay during the last four decades. Over the last four decades the Andromonastiro remained abandoned which deteriorated its state of preservation.

Άποψη του καθολικού από τα βορειοανατολικά πριν από τις εργασίες αποκατάστασης
The katholikon. View from the northeast before the restoration

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΑΡΚΕΙΑΣ, ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ. ΕΚΠΙΟΝΗΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ

STATIC, CONSERVATION & RESTORATION ISSUES. RESTORATION STUDY

Τα σοβαρότερα δομοστατικά προβλήματα αντιμετώπιζε η αρχική τράπεζα της μονής και ο εφραπτόμενος σε αυτήν πύργος, που κινδύνευαν άμεσα με συνολική κατάρρευση. Η καμάρα της πρώτης στάθμης της τράπεζας είχε καταρρεύσει στο μεγαλύτερο μέρος της. Η στέγη του τελευταίου ορόφου της είχε ολοσχερώς καταστραφεί, ενώ η καμάρα της δεύτερης στάθμης καλυπτόταν από χώμα και παρασιτική βλάστηση, που επιβάρυνε την στατική επάρκεια του κτηρίου. Μεγάλο τμήμα της τοιχοποιίας της βόρειας όψης του κτηρίου είχε καταρρεύσει και σε αρκετά σημεία οι τοίχοι του απέκλιναν από την κατακόρυφο, ενώ σε άλλα είχαν υποστεί διαμπερείς ρηγματώσεις. Τα κονιάματα των αρμολογημάτων είχαν αποσαθρωθεί σε μεγάλο βαθμό αποδυναμώνοντας τη συνοχή της τοιχοποιίας.

The monastery's refectory and adjacent tower presented severe static problems and were about to collapse. The ground floor's vaulted ceiling had largely collapsed, the roof covering the upper floor was completely ruined, and the vault over the middle floor was covered with dirt and parasitic vegetation, which greatly affected the building's stability. Large sections of the masonry had collapsed, and the building suffered from several vertical through-thickness fissures, which caused some walls to lean. The grout had largely disintegrated, weakening the masonry's cohesion. The building's southwest corner suffered great damage from a large fig tree growing there. The north tower abutting the refectory was also in ruins, with its roof and intermediary wooden floor completely destroyed.

Αεροφωτογραφία της μονής κατά τη διάρκεια των εργασιών (2014)
Aerial view of the monastery during the restoration (2014)

Σημαντική βλάβη είχε προκληθεί και στη νοτιοανατολική γωνία του κτηρίου από μεγάλη συκιά που είχε φυτρώσει στο συγκεκριμένο σημείο. Ερειπωμένος έστεκε και ο εραπτόμενος στην τράπεζα βόρειος πύργος, η στέγη του οποίου αλλά και το ενδιάμεσο ξύλινο πάτωμα είχαν ολοσχερώς καταστραφεί.

Στο καθολικό, οι τοιχογραφημένες επιφάνειες είχαν σχεδόν εξολοκλήρου καλυφθεί με ασβεστόματα. Ασβεστομένες και επιχρισμένες ήταν οι εσωτερικές επιφάνειες των παρεκκλησίων, του νάρθηκα και του εξωνάρθηκα, καθώς και τα τμήματα της βυζαντινής τοιχοποιίας εξωτερικά και εσωτερικά, ενώ και η στέγη του καθολικού, που είχε επισκευαστεί τη δεκαετία του 1970, αντιμετώπιζε πολύ σοβαρά προβλήματα.

In the *katholikon*, the wall paintings were almost entirely covered with plaster, as were the interiors of the chapels, narthex, exonarthex, and parts of the exterior's original cloisonné masonry.

The covered passage building and west wing were in an advanced state of disrepair. Vertical through-thickness fissures in the southwest tower and *synodikon* caused severe static problems. The timber-roof in front of the upper floor cells had completely destroyed, and the roofs were ruined, weakening the underlying vaulting.

Recently, the Messenia Prefecture submitted a restoration plan by architect-conservator Sotiris Vogiatis for funding by the National Strategic Reference Framework (NSRF). Implemented by the Ephorate of Antiquities of Messenia, the monastery's

Οι χώροι του διαβατικού και της δυτικής πτέρυγας είχαν ερειπωθεί σε προχωρημένο βαθμό. Ο νοτιο-δυτικός πύργος και το συνοδικό αντιμετώπιζαν σοβαρά στατικά προβλήματα με κατακόρυφες ρηγματώσεις. Ο εξώστης των κελιών είχε καταρρεύσει και οι στέγες διατηρούνταν σε κακή κατάσταση, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα οι χώροι να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα κατερχόμενης υγρασίας.

Προκειμένου το έργο αποκατάστασης του Ανδρομονάστηρου να ενταχθεί στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ) εκπονήθηκε ειδική μελέτη από το γραφείο του αρχιτέκτονα-αναστηλωτή Σωτήρη Βογιατζή με μέριμνα της τότε Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Μεσσηνίας.

Η αναστήλωση του μοναστικού συγκροτήματος υλοποιήθηκε με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας και περιλάμβανε δυο έργα. Το πρώτο με τίτλο «Αποκατάσταση τμήματος κτηριακού συγκροτήματος Ι.Μ. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Ανδρομονάστηρο)» και προϋπολογισμό 800.000 ευρώ ξεκίνησε τον Μάιο του 2011. Το δεύτερο, με τίτλο «Αποκατάσταση δυτικής πτέρυγας και διαβατικού Ι.Μ. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Ανδρομονάστηρο)» με προϋπολογισμό 1.150.000 ευρώ ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2013. Τα έργα εντάχθηκαν στον άξονα προτεραιότητας «08-Αειφόρος Ανάπτυξη και Ποιότητα Ζωής Πελοποννήσου» του Ε.Π. Δυτικής Ελλάδας - Πελοποννήσου - Ιονίων Νήσων 2007-2013. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν τον Δεκέμβριο του 2015. Στο διάστημα αυτό, πέραν του μόνιμου προσωπικού της Εφορείας, απασχολήθηκαν στο έργο σαράντα έξι υπάλληλοι ορισμένου χρόνου (τρεις αρχαιολόγοι, δυο πολιτικοί μηχανικοί, ένας αρχιτέκτων μηχανικός, τρεις συντηρητές αρχαιοτήτων, τριάντα πέντε ειδικευμένοι τεχνίτες και δυο λογίστριες).

restoration programme included two projects. The first one entitled “*Restoration of the building complex of the Transfiguration Monastery (Andromonastiro)*” with 800,000 euro budget started in May 2011, while the second project entitled “*Restoration of the west wing and covered passage building of Transfiguration Monastery (Andromonastiro)*”, and 1,150,000 euro budget started in August 2013. The projects were part of the priority axis 08 - *Sustainable Development and Quality of Life in the Peloponnese* of the Operational Program *Western Greece - Peloponnese - Ionian Islands 2007-2013*. Restoration works were completed in December 2015. In addition to the Ephorate’s permanent staff, the projects employed forty six short-term employees (three archaeologists, two civil engineers, one architect, three conservators, thirty five skilled artisans and two accountants).

Αεροφωτογραφία του καθολικού
πριν από τις εργασίες αποκατάστασης (2007)
Aerial view of the katholikon
before the restoration (2007)

Αεροφωτογραφία της μονής πριν από τις εργασίες αποκατάστασης (2007)
Aerial view of the katholikon before the restoration (2007)

ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ RESTORATION & CONSERVATION WORK

ΚΑΘΟΛΙΚΟ

- Αφαίρεση της στέγης του καθολικού με διαλογή κεράμων, εξυγίανση θολοδομιών, διαμόρφωση ρύσεων και επικεράμωση με χειροποίητα κεραμίδια βυζαντινού τύπου.
- Αποξήλωση των νεότερων δαπέδων από σκυρόδεμα και κατασκευή νέων από λίθινες πλάκες ή πατητό κονίαμα.
- Αποκάλυψη και συντήρηση του βυζαντινού μαρμαροθετήματος του εσωνάρθηκα.
- Καθάριση εσωτερικά και εξωτερικά των νεότερων επιχρισμάτων ασβέστη, τιμμεντοκονιαμάτων και σαθρών αρμολογημάτων.
- Αποκάλυψη, αποκατάσταση και αρμολόγηση της πλινθοπερίκλειστης τοιχοποιίας της ανατολικής όψης του κυρίως ναού και του κεραμοπλαστικού διάκοσμου των αετωμάτων της εγκάρσιας σταυρικής κεραίας.
- Συντήρηση ή αντικατάσταση των ξυλοδεσιών της τοιχοποιίας.
- Αρμολόγηση του συνόλου της εσωτερικής και εξωτερικής τοιχοποιίας, στερέωση και συμπλήρωση του επιχρίσματος της βόρειας και δυτικής όψης του καθολικού.

THE KATHOLIKON

- Removal of roof, sorting of tiles, vault consolidation, creation of gradient for drainage, installation of handmade Byzantine-style roof tiles.
- Removal of modern concrete floor, construction of new floors of stone plaques or plaster.
- Uncovering and conservation of the *opus sectile* marble floor in the narthex.
- Removal of modern wall plaster and loose grout from interior and exterior.
- Uncovering and conservation of the cloisonné masonry of the *katholikon's* east façade and of the decorative brickwork on the gables of the transversal cross arms.
- Conservation and replacement where necessary of the timber frames in the masonry.
- Pointing of the exterior and interior masonry, consolidation and reconstitution of the wall plaster on the north and west façades.
- Re-opening of the walled doors of the narthex and exonarthex
- Re-opening of the walled door and the windows in the chapel of the Prophet Elijah, placement of transennas in the windows of the original building

- _ Διάνοιξη των φραγμένων θυραίων ανοιγμάτων του εσωνάρθηκα και του εξωνάρθηκα.
- _ Διάνοιξη του φραγμένου θυραίου ανοίγματος και των παραθύρων στο παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία. Κατασκευή και τοποθέτηση χυτών φραγμάτων στα παράθυρα του βυζαντινού πυρήνα και μεταλλικών πλαισίων με υαλοπίνακες σε αυτά της μεταβυζαντινής φάσης.
- _ Συντήρηση δυτικής ξύλινης θύρας και τοποθέτηση νέων κουφωμάτων στις διανοιγμένες θύρες του εξωνάρθηκα.
- _ Απομάκρυνση της επίχωσης που κάλυπτε το καμαροσκέπαστο κρηναίο οικοδόμημα κάτω από το βυζαντινό παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία και ανάκτιση της καμάρας του.
- _ Αποκάλυψη και ανάδειξη του κρηναίου οικοδομήματος κάτω από το παρεκκλήσιο της Αγίας Αικατερίνης.
- _ Καθαρισμός και συντήρηση των τοιχογραφιών του κυρίως ναού και του παρεκκλησίου του Προφήτη Ηλία.
- _ Ηλεκτρολογική εγκατάσταση.
- _ and of metal frames with glass panes in the Post-Byzantine windows.
- _ Conservation of the west wooden door and installation of new door frames and leaves in the newly opened doors of the exonarthex.
- _ Excavation of the vaulted fountain below the chapel of the Prophet Elijah and restoring of its vault.
- _ Exposure and conservation of the fountain below the chapel of Saint Catherine.
- _ Cleaning and conservation of the wall paintings in the *katholikon* and the chapel of the Prophet Elijah.
- _ Installation of electric wiring.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΟΣ ΠΥΡΓΟΣ

- _ Απομάκρυνση επιχώσεων από όλες τις στάθμες της τράπεζας και από τις δυο πρώτες στάθμες του βόρειου πύργου.
- _ Τοπικές επισκευές, λιθοσυρραφές ρηγματώσεων, ανακτίσεις τοιχοποιιών και επαναφορά στην κατακόρυφο τμημάτων που παρουσίαζαν μεγάλη κλίση.
- _ Τοποθέτηση ελκυστήρων.
- _ Αποξήλωση σαθρών κονιαμάτων και αρμολογημάτων.
- _ Αρμολόγηση εξωτερικών και εσωτερικών όψεων.
- _ Εφαρμογή αμφίπλευρων ενεμάτων με φυσική υδραυλική άσβεστο.
- _ Ανάктиση της καμάρας της πρώτης στάθμης της τράπεζας και στερέωση των υπόλοιπων τμημάτων της θολοδομίας.
- _ Αποκάλυψη και ανάδειξη τμήματος της δίριχτης στέγης του αρχικού κτηρίου και του δώματος της επόμενης οικοδομικής φάσης.
- _ Κατασκευή υποστρώματος και αποκατάσταση των λίθινων δαπέδων των κτηρίων και του ξύλινου δαπέδου της τέταρτης στάθμης του βόρειου πύργου.
- _ Κατασκευή ξύλινων στεγών από ξυλεία καστανιάς και επικεράμωση με χειροποίητα κεραμίδια.
- _ Τοποθέτηση νέων ξύλινων κουφωμάτων από ξυλεία καστανιάς.
- _ Εγκατάσταση υδρορροών από ορείχαλκο.
- _ Τοποθέτηση προστατευτικού μεταλλικού κιγκλιδώματος στην τρίτη στάθμη της τράπεζας και ξύλινου κιγκλιδώματος στην κτιστή εξωτερική κλίμακα.
- _ Ανασκαφή κατά μήκος της βόρειας όψης της τράπεζας για αποκάλυψη όλου του ύψους του κτηρίου.
- _ Ηλεκτρολογική εγκατάσταση.

REFECTORY AND NORTH TOWER

- _ Excavation and removal of the soil from all of the refectory's storeys and from the tower's first two storeys.
- _ Localized repairs, repairs of fissures using masonry, rebuilding walls, righting leaning walls.
- _ Installation of tractors.
- _ Stripping loose plaster and grout.
- _ Pointing exterior and interior surfaces.
- _ Injection of natural hydraulic lime mortar in walls.
- _ Rebuilding of the vault in the refectory's ground floor and stabilization of the other parts of the vaulting.
- _ Uncovering and conservation of part of the original building's two-pitched roof and of the subsequent building phase's terrace.
- _ Construction of substrate and conservation of stone floors throughout the building and of the wooden floor in the north tower's fourth floor.
- _ Construction of wooden roofs made of chestnut wood and laying of handmade roof tiles.
- _ Installation of new chestnut door and window frames.
- _ Installation of brass gutters.
- _ Installation of metal railing on the refectory's third floor and wooden railing on the external masonry staircase.
- _ Excavation along the refectory's north wall to reveal the building's full height.
- _ Installation of electric wiring.

ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ (ΔΙΑΒΑΤΙΚΟ)
ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΠΤΕΡΥΓΑ

- _ Καθαίρεση εσωτερικά και εξωτερικά των νεότερων επιχρισμάτων, τσιμεντοκονιαμάτων και σαθρών αρμολογημάτων.
- _ Εξυγίανση αρμών και λιθοσυρραφές ρηγματώσεων, όπου κρίθηκε απαραίτητο, αποκατάσταση αρμολογημάτων και επιχρισμάτων.
- _ Τοποθέτηση ελκυστήρων.
- _ Εφαρμογή αμφίπλευρων ενεμάτων με φυσική υδραυλική άσβεστο στον νοτιοδυτικό πύργο.
- _ Συντήρηση ή αντικατάσταση ξυλοδεσιών.
- _ Κατασκευή και συντήρηση ξύλινων και λίθινων δαπέδων.
- _ Εξυγίανση των στεγών, κατασκευή νέας ξύλινης στέγης από ξυλεία καστανιάς στο διαβατικό, μόνωση και επικεράμωση του συγκροτήματος.
- _ Κατασκευή ξύλινου εξώστη στον όροφο της δυτικής πτέρυγας καθώς και συμπληρωματικών ξύλινων κατασκευών από καστανιά (εσωτερικές κλίμακες, καταπακτές, κουπαστές).
- _ Τοποθέτηση νέων ξύλινων κουφωμάτων από ξυλεία καστανιάς.
- _ Ηλεκτρολογική και υδραυλική εγκατάσταση.
- _ Εγκατάσταση υδρορροών από ορείχαλκο.

ΛΟΙΠΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- _ Αποφιλώσεις εντός και εκτός του περιβόλου του μοναστηριακού συγκροτήματος.
- _ Αρχαιολογική και φωτογραφική τεκμηρίωση σε όλη τη διάρκεια των εργασιών.
- _ Βιντεοσκόπηση και φωτογράφιση από αέρος με χρήση drone.
- _ Τοποθέτησης πινακίδων πληροφόρησης και λήξης των δύο έργων του ΕΣΠΑ και πινακίδων σε μορφή Braille.
- _ Παραγωγή ενημερωτικών εντύπων.

NORTHWEST (COVERED PASSAGE WAY)
AND WEST WINGS

- _ Removal of modern plaster and loose grout from the exterior and interior walls.
- _ Conservation of existing grout, repair of fissures with masonry, application of new grout and wall plaster where necessary.
- _ Installation of tractors.
- _ Injection of natural hydraulic lime mortar in the walls of the southwest tower.
- _ Conservation or replacement of timber frames.
- _ Construction of stone and wooden floors.
- _ Waterproofing of roofs, construction of new chestnut staircase in the northwest wing, insulation and installation of roof tiles.
- _ Construction of a timber-roofed awning (hayat) on the west wing's upper floor and installation of chestnut railings on interior staircases and traps.
- _ Installation of new chestnut door and window frames.
- _ Installation of electric wiring and plumbing.
- _ Installation of brass gutters.

OTHER WORK

- _ Clearing of vegetation inside and outside the monastic complex.
- _ Archaeological study and photographic documentation throughout the project.
- _ Aerial photography and film with drone.
- _ Installation of information panels in text and Braille and of panels announcing the completion of the two NSRF projects.
- _ Production of information leaflets.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BIBLIOGRAPHY

- _ Βερσάκης Φ., «Μεσσηνίας βυζαντινοί ναοί», *ΑΕ* 1919, 89, 94, εικ. 10, 95, εικ. 11.
- _ Βογιατζής Σ., «Ο γλυπτός διάκοσμος του Ανδρομονάστρου Μεσσηνίας», *ΔΧΑΕΛ'* (2009), 129-140.
- _ Βογιατζής Σ. - Κάππας Μ., «Ανδρομονάστιρο Μεσσηνίας: Νεότερα στοιχεία για τις βυζαντινές και μεσαιωνικές φάσεις της τράπεζας του μοναστηριακού συγκροτήματος», *ΑΓ' Συμπόσιο ΧΑΕ*, Αθήνα 2013, 37-38.
- _ Γριτσόπουλος Τ.Α., «Συμβολή εις την ιστορίαν τῶν μεσσηνιακῶν μονῶν Βουλκάνου καὶ Σιδηρόπορτας», *Μεσσηνιακά Γράμματα Α'* (1956) 135-138.
- _ Γριτσόπουλος Τ.Α., *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, Αθήνα 1992, 421-436.
- _ Δουκάκης Δ., *Ἐκκλησιαστικός Φάρος* 9 (1912), 341-342.
- _ Ετζέογλου Ρ., *ΑΔ* 29, Β1 Χρονικά (1973-74), 421-422.
- _ Καλοκύρης Κ., *Βυζαντιναὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1973, 85-109.
- _ Κάππας Μ., «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴ Μεσσηνία, 7ος-12ος αἰώνας», *Χριστιανικὴ Μεσσηνία. Μνημεῖα καὶ ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Αθήνα 2010, 147-186.

- _ Κάππας Μ., «Εκκλησίες της Μπτροπόλεως Μεσσηνίας από το 1204 έως και το 1500», *Χριστιανική Μεσσηνία. Μνημεία και ιστορία της Ιεράς Μπτροπόλεως Μεσσηνίας*, Αθήνα 2010, 189-272.
- _ Κουνουπιώτου Ε., *ΑΔ 26*, Β1 Χρονικά (1971), 194, πίν. 177.
- _ Μπούρας Χ. - Μπούρα Λ., *Ηελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002, 64-66.
- _ Πάλλης Γ., «Νεότερα για το εργαστήριο γλυπτικής της Σαμαρίνας, τέλη 12ου-αρχές 13ου αι.»», *ΔΧΑΕΚΖ'* (2006), 91-100.
- _ Σάθας Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872, 558-559.
- _ Φερέτος Μ., «Ανδρομονάστηρο», *ΘΗΕ 2*, 707-708.
- _ Bon A., *La Morée franque, Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d' Achaïe*, Παρίσι 1969, 218, 427, 428, 439.
- _ Von Scheven - Christians Chr., *Die Kirche der Zoodochos Pege bei Samari in Messenien*, Βόννη 1980.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ PROJECT CONTRIBUTORS

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΓΟΥ - ΕΠΟΠΤΕΙΑ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ / PROJECT MANAGEMENT - SUPERVISION - COORDINATION

Ευαγγελία Μπλίτσιν-Κεχαγιά (Δρ. Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)
Evangelia Militsi-Kehagia, PhD (Archaeologist, Director, Antiquities Ephorate of Messenia)

ΕΠΙΚΕΦΑΛΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΕΠΙΒΛΕΨΗΣ / HEAD OF SUPERVISION

Μιχάλης Κάππας (Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊστάμενος Τμήματος Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων) /
Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος (Πολιτικός Μηχανικός)
Michalis Kappas, PhD (Archaeologist, Head of the Department of Byzantine and Post Byzantine Monuments) /
Konstantinos Iliopoulos (Civil engineer)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ / SUPERVISORS

Ουρανία Θεοδωροπούλου (Συντηρήτρια έργων τέχνης & αρχαιοτήτων) / Σοφία-Μαρία Βερούτη (Αρχαιολόγος) /
Ελένη Μπαρμπαρίτσα (Δρ. Αρχαιολόγος) / Λαμπρινή Μπούζα (Αρχαιολόγος) / Κωνσταντίνα Μελιγαλιώτη
(Πολιτικός Μηχανικός) / Αναστασία Ρουμेलιώτη (Πολιτικός Μηχανικός) / Πέτρος Κωνσταντακόπουλος
(Αρχιτέκτων Μηχανικός)
Ourania Theodoropoulou (Conservator) / Sofia-Maria Verouti (Archaeologist) / Eleni Barmbaritsa, PhD (Archaeologist) /
Lambrini Bouza (Archaeologist) / Konstantina Meligalioti (Civil engineer) / Anastasia Roumelioti (Civil engineer) /
Petros Konstantakopoulos (Architect)

ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ & ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ / CONSERVATORS

Ουρανία Θεοδωροπούλου / Γιώργιος Τσαΐρης / Βασιλική Μπάκα / Μαρία Βασιλειάδη / Αθανάσιος Κατάκος /
Μαργαρίτα Αλεξάνδρου / Στέλλα Βρουβάκη / Ελένη Κατσιγιάννη / Μαρία Κουτσοδημητροπούλου / Ελένη Μπακοθανάση /
Έλενα-Παναγιώτα Μήλεση / Έλλη Παυλή / Βικτώρια-Μαρίνα Ρίζου / Συντήρηση μαρμαροθετήματος: I. Δογάνη - Λίθου
Συντήρησης ΕΠΕ
Ourania Theodoropoulou / Georgios Tsairis / Vasiliki Baka / Maria Vasileiadi / Athanasios Katakos / Margarita Alexandrou /
Stella Vrouvaki / Eleni Katsigianni / Maria Koutsodimitropoulou / Eleni Bakothanasi / Elena-Panagiota Milesi / Elli Pavli /
Viktoria-Marina Rizou / Conservation of *opus sectile* mosaic: I. Dogani - Lithou Syntirisis LLC

ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ / SKILLED ARTISANS

Δημήτριος Αγγελόπουλος / Παναγιώτης Βαχαβιόλος / Κώστας Γιαννακόπουλος / Δημήτριος Διακουμέας / Γιάννης Κλεφτόγιαννης /
Βασίλης Λυμπερόπουλος / Ηλίας Μωραγιάννης / Θανάσης Τσάκωνας / Θανάσης Κορμπούπουλος / Δημήτρης Κορμπούπουλος /
Γεράσιμος Αθανασακόπουλος / Αβραάμ Αθηνέλης / Παναγιώτης Αλεξόπουλος / Κωνσταντίνος Αλοΐμονου / Παναγιώτης Βενιζελέας /
Μαριάννα Βουτσινά / Γιώργος Δερτιμάνης / Πέτρος Καλαντζής / Σωκράτης Καραμανέας / Αντώνης Κωνσταντέλος /
Κώστας Μανωλόπουλος / Ηλίας Μπλίτσιν / Γιάννης Μίχος / Κώστας Μπάκας / Μιχάλης Μπαστακός / Παναγιώτης Πατικόπουλος / Παναγιώτης Πετρόπουλος /
Βασίλης Πόταρης / Νίκος Σκουμπέλος / Γιώργος Σόμαλης / Διονύσης Σόφτης / Διονύσης Στασινόπουλος / Διονυσία

Στεφάνου / Νικόλαος Συρίγος / Αλέξανδρος Τσάμης / Κώστας Τσάκωνας / Αθανάσιος Τσερώνης / Βασίλης Χαραλαμπόπουλος / Δημοσθένης Χαραλαμπόπουλος

Dimitrios Aggelopoulos / Panagiotis Vachaviolos / Kostas Giannakopoulos / Dimitrios Diakoumeas / Giannis Kleftogiannis / Vasilis Lymberopoulos / Ilias Moragiannis / Thanasis Tsakonas / Thanasis Korbopoulos / Dimitrios Korbopoulos / Gerasimos Athanasakopoulos / Avraam Athinelis / Panagiotis Alexopoulos / Konstantina Aloimonou / Panagiotis Venizeleas / Marianna Voutsina / Giorgos Dertimanis / Aggelos Iliopoulos / Petros Kalantzis / Sokratis Karamaneas / Antonis Konstantelos / Kostas Manolopoulos / Ilias Militsis / Giannis Michos / Kostas Bakas / Michalis Bastakos / Panagiotis Patikopoulos / Panagiotis Petropoulos / Vasilis Potaris / Nikos Skoubelos / Giorgos Somalis / Dionysis Softis / Dionysis Stasinopoulos / Dionysia Stefanou / Nikolaos Syrigos / Alekos Tsamis / Kostas Tsakonas / Athanasios Tseronis / Vasilis Charalambopoulos / Dimosthenis Charalambopoulos

_ ΥΠΟΛΟΓΟΣ / ACCOUNTING OFFICER:

Αθανάσιος Κατάκος / Athanasios Katakos

_ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ - ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ / ADMINISTRATION - MANAGEMENT SUPPORT

Αγγελική Γεωργακοπούλου / Αλεξάνδρα Μάρκου / Δήμητρα Νηφάκου
Aggeliki Georgakopoulou / Alexandra Markou / Dimitra Nifakou

_ ΚΕΙΜΕΝΟ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ / BROCHURE TEXT AND DESIGN

Ευαγγελία Μπλίτσι-Κεχαγιά (Δρ. Αρχαιολόγος / Μιχάλης Κάππας (Δρ. Αρχαιολόγος) / Ελένη Μπαρμπαρίτσα (Δρ. Αρχαιολόγος) / Λαμπρινή Μπούζα (Αρχαιολόγος)
Evangelia Militsi-Kehagia, PhD (Archaeologist) / Michalis Kappas, PhD (Archaeologist) / Eleni Barmparitsa, PhD (Archaeologist) / Lambrini Bouza (Archaeologist)

_ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ / TRANSLATION

Μαρία Ξανθοπούλου (Δρ. Αρχαιολόγος) / Maria Xanthopoulou, PhD (Archaeologist)

_ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΣΧΕΔΙΑ / PHOTOGRAPHS - PLANS

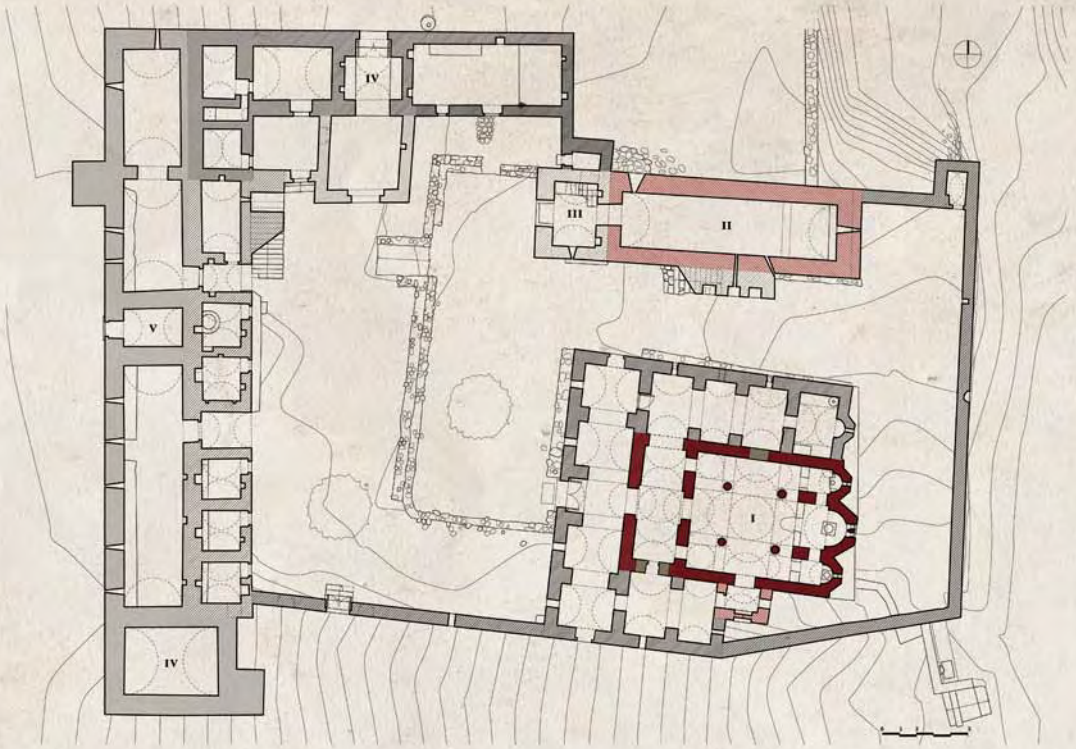
Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας / Σωτήρης Βογιατζής (Δρ. Αρχιτέκτων - αναστηλωτής)
Antiquities Ephorate of Messenia Archive (Marina Georgountzou / Lida Kitsaki, Varvara Valakou), Sotiris Vogiatis PhD (Architect)

_ ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ - ΠΑΡΑΓΩΓΗ / LAYOUT - PRODUCTION

POLYPTYCHON www.polyptychon.gr

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΛΙΑ

ARCHITECTURAL DRAWINGS

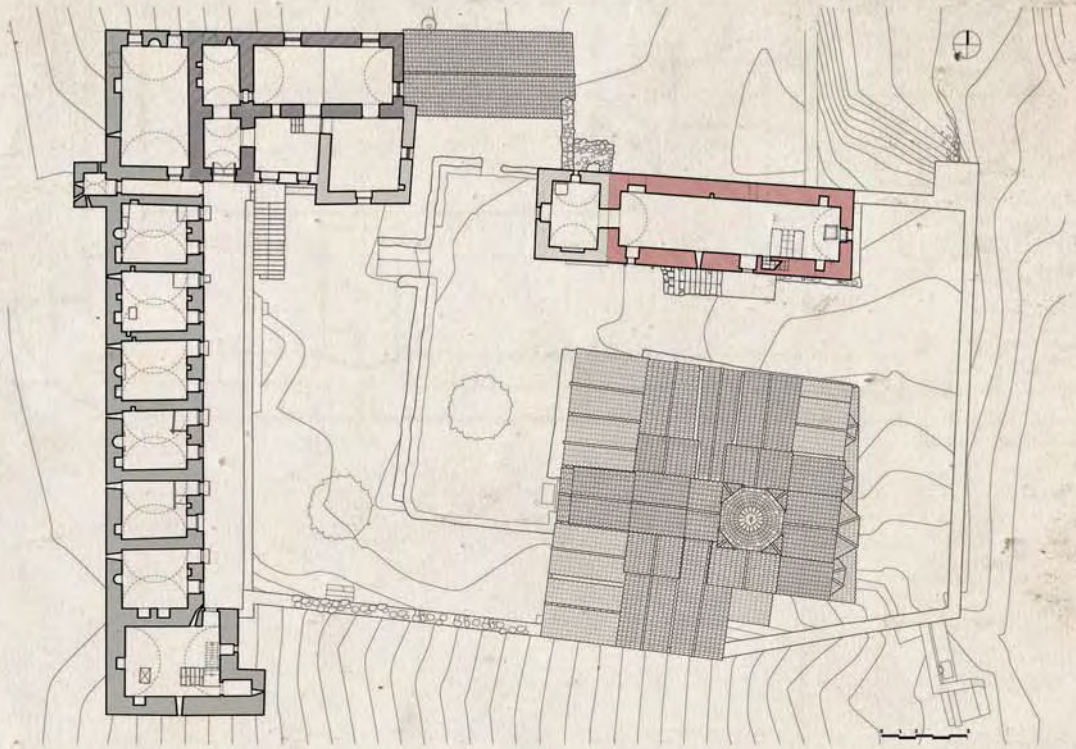
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ BYZANTINE PERIOD

- αρχές 13ου αι./ early 13th c.
- αρχές 13ου αι. με μεταβυζαντινές μετασκευές
early 13th c. with post-byzantine reconstructions
- 13ος-14ος αι./ 13th-14th c.

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ POST-BYZANTINE PERIOD

- αρχές 17ου αι. (λίγο πριν το 1612)
early 17th c. (just before 1612)
- αρχές 17ου με μεταγενέστερες επεμβάσεις
early 17th c. with later reconstructions
- 17ος αι. / 17th c.
- 17ος αι. με μεταγενέστερες επεμβάσεις
17th c. with later reconstructions

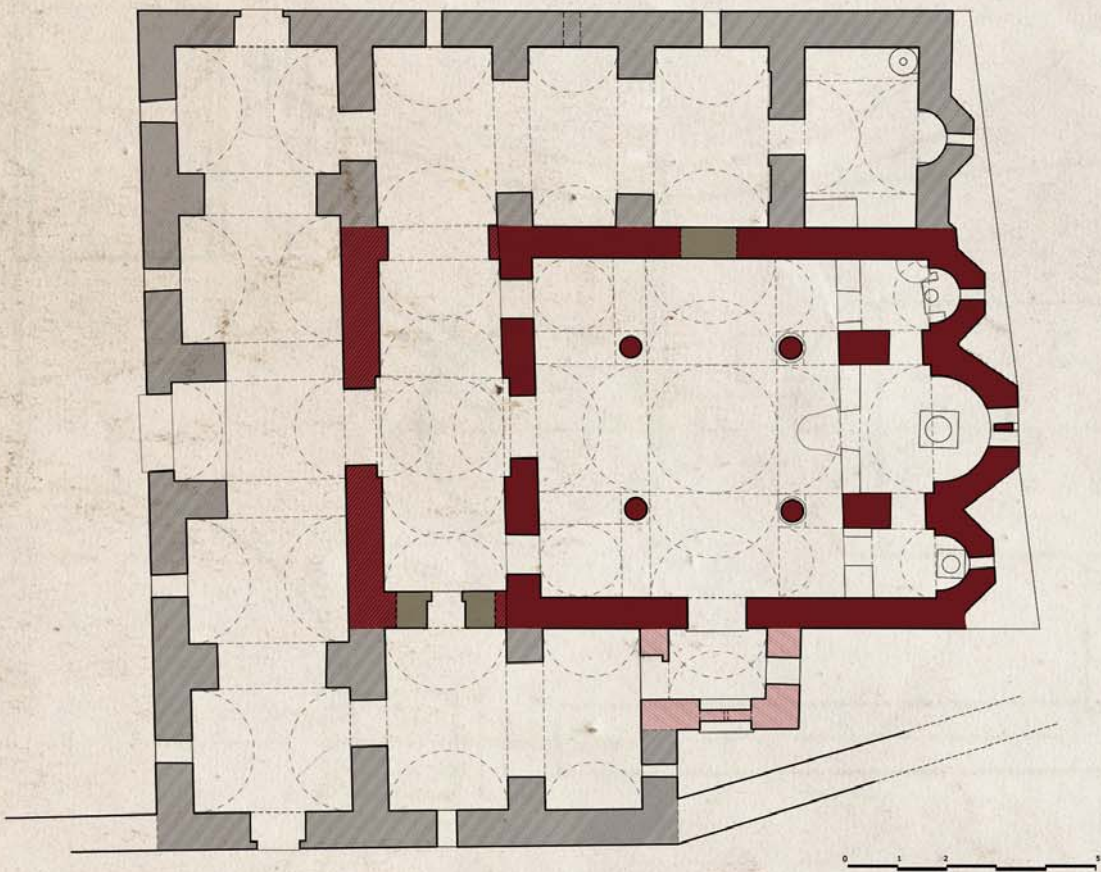
Κάτοψη της α΄ στάθμης της μονής. Οικοδομικές φάσεις
Plan of the ground level of the monastery. Structural phases

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
POST-BYZANTINE PERIOD

	α' μισό 18ου αι. (1726)
first half of 18th c. (1726)	I καθολικό / katholikon
	1753	II τράπεζα / refectory
	18ος-19ος/18th-19th c.	III βόρειος πύργος / north tower
	19ος αι./19th c.	IV βορειοδυτική πτέρυγα (διαβατικό)
northwest wing (covered passageway)
		V δυτική πτέρυγα / west wing
		VI νοτιοδυτικός πύργος (ηγουμενείο)
southwest tower (abbot's quarters)

Κάτοψη της β' στάθμης της μονής. Οικοδομικές φάσεις
Plan of the second level of the monastery. Structural phases

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
BYZANTINE PERIOD

- 11ος-12ος αι. / 11th-12th c.
- αρχές 13ου αι. / early 13th c.
- αρχές 13ου αι. με μεταβυζαντινές μετασκευές
early 13th c. with post-byzantine reconstructions
- 13ος-14ος αι. / 13th-14th c.

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
POST-BYZANTINE PERIOD

- αρχές 17ου αι. (λίγο πριν το 1612)
early 17th c. (just before 1612)
- αρχές 17ου με μεταγενέστερες επεμβάσεις
early 17th c. with later reconstructions
- 17ος αι. / 17th c.
- 17ος αι. με μεταγενέστερες επεμβάσεις
17th c. with later reconstructions

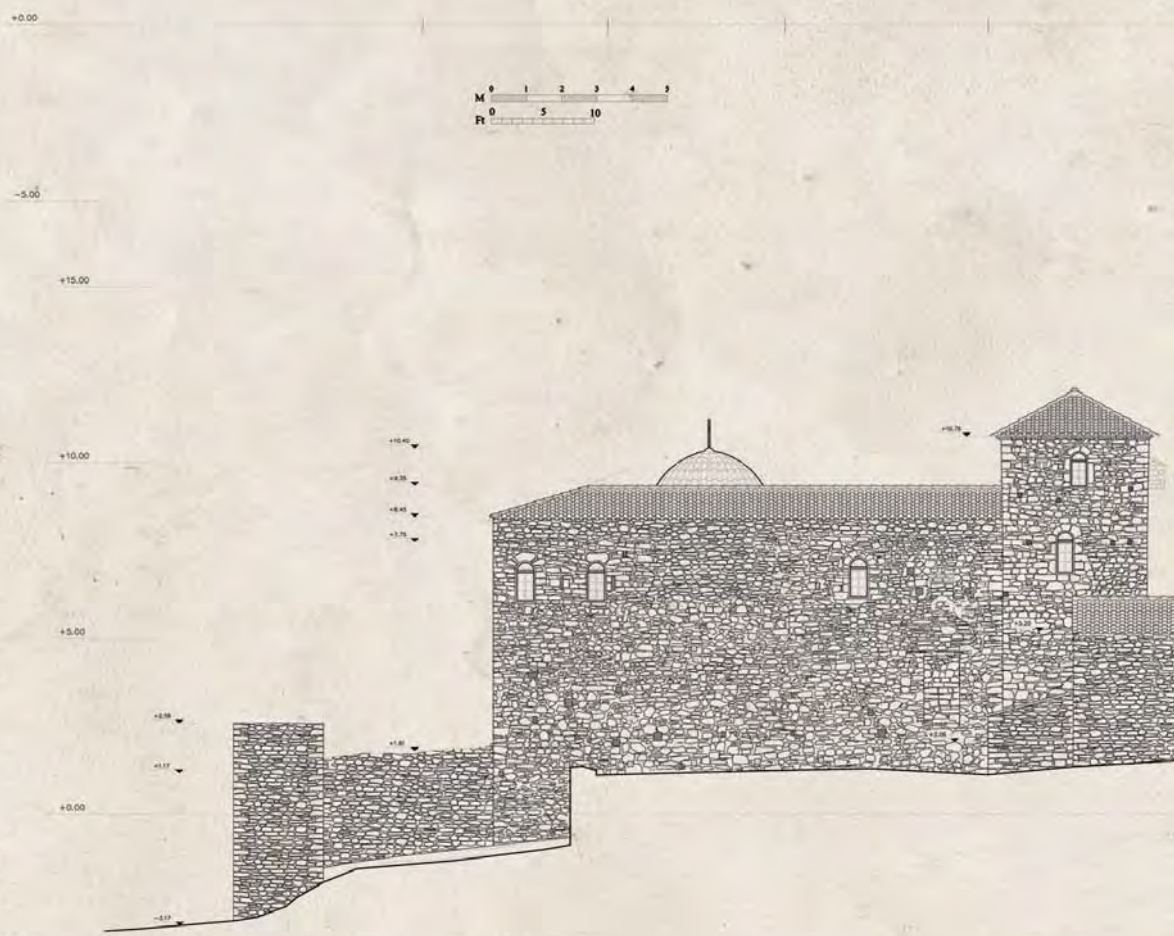
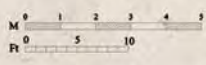
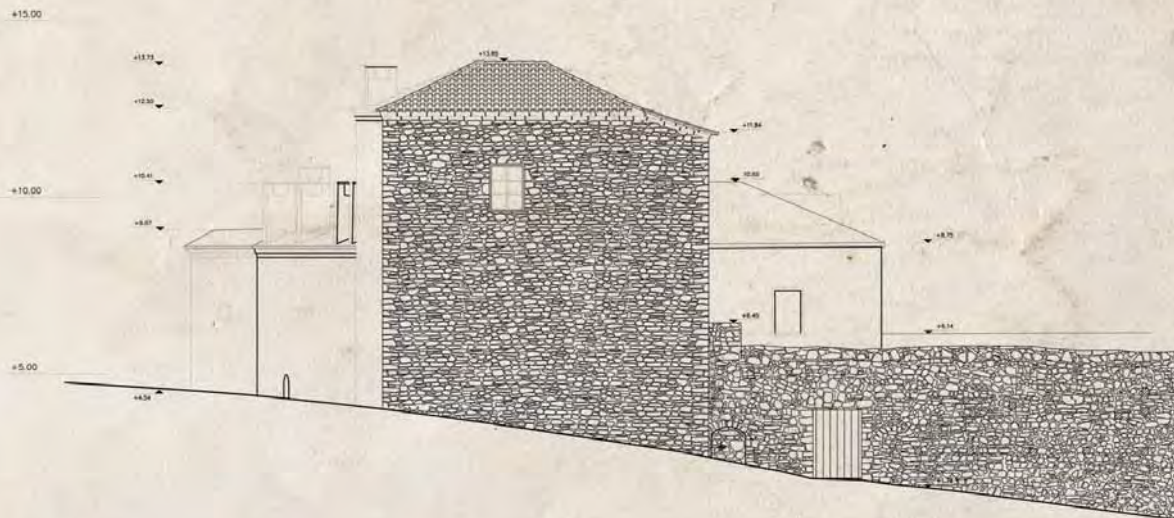
Καθολικό. Κάτοψη με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις
Plan of the katholikon with the main structural phases

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
POST-BYZANTINE PERIOD

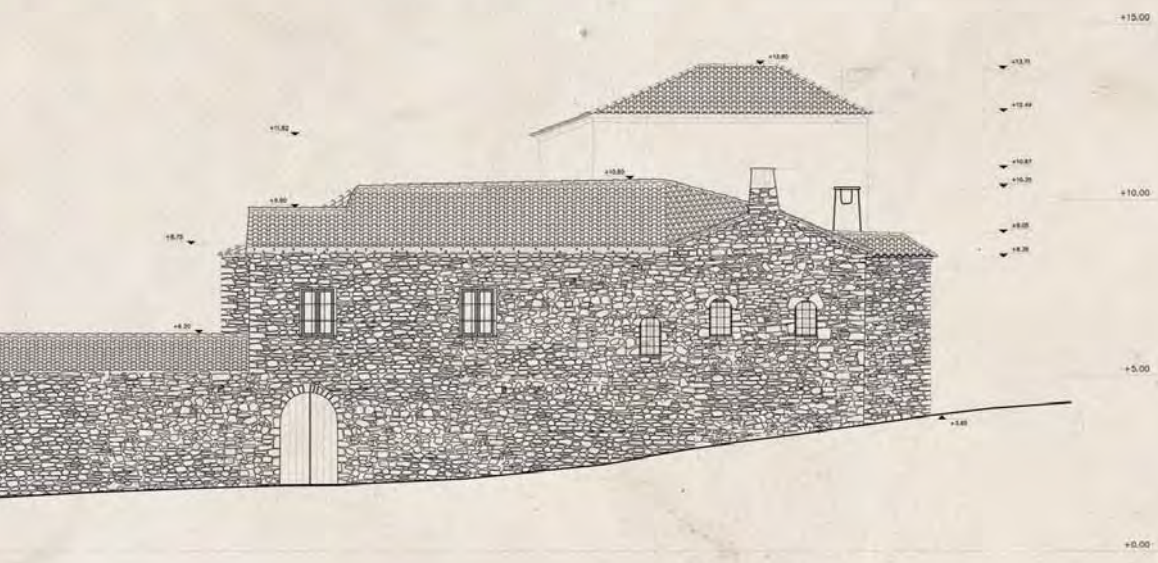
- α' μισό 18ου α. (1726)
first half of 18th c. (1726)
- 1753
- 18ος-19ος/18th-19th c.
- 19ος α./19th c.

Καθολικό. Τομή κατά πλάτος με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις
Section of the katholikon with the main structural phases

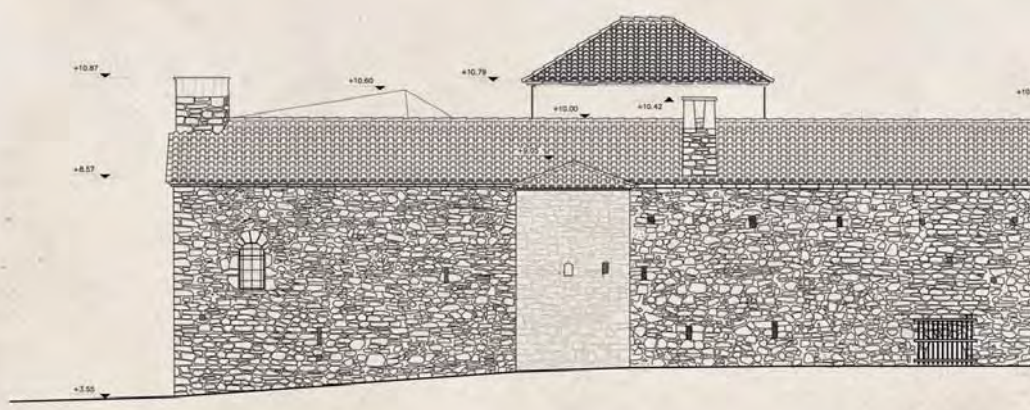
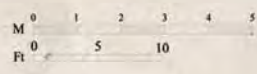
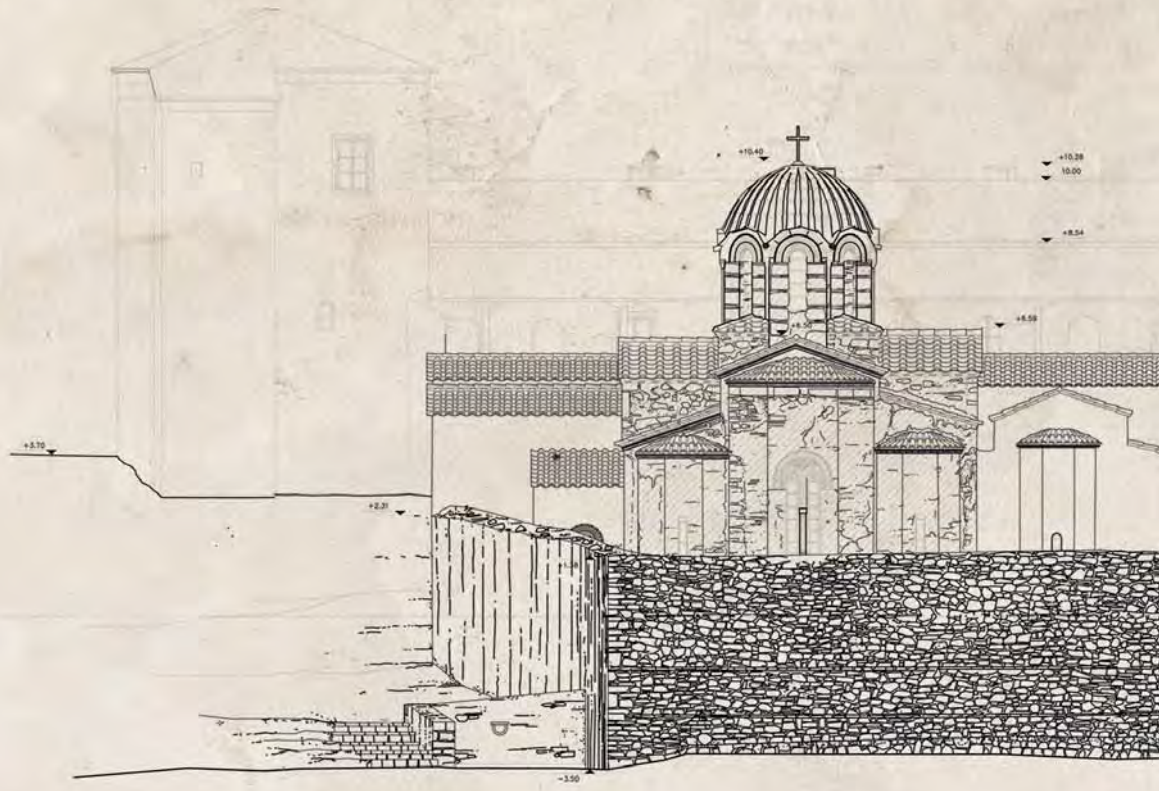

Ανδρομονάστιρο. Νότια όψη μοναστηριακού συγκροτήματος
 Andromonastiro. South elevation of the monastery

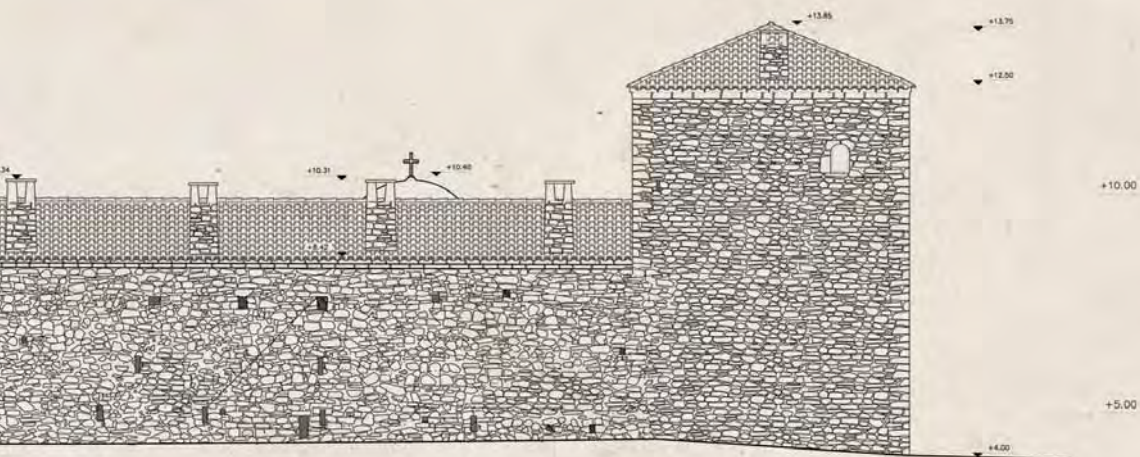

Ανδρομονάστιρο. Βόρεια όψη μοναστηριακού συγκροτήματος
 Andromonastiro. North elevation of the monastery

Ανδρομονάστιρο. Ανατολική όψη μοναστηριακού συγκροτήματος
Andromonastiro/ East elevation of the monastery

Ανδρομονάστιρο. Δυτική όψη μοναστηριακού συγκροτήματος
Andromonastiro. West elevation of the monastery

01

03

02

- 01 Υποθετική αναπαράσταση της αρχικής μορφής του καθολικού. Αξονομετρικό (Μ. Κάππας - Β. Βαλάκου)
Katholikon. Hypothetical reconstruction of the first structural phase. Axonometric (M. Kappas - V. Valakou)
- 02 Αξονομετρικό του καθολικού μετά τις μετασκευές των αρχών του 17ου αιώνα (Μ. Κάππας - Β. Βαλάκου)
Axonometric of the katholikon after the reconstructions of the early 17th c. (M. Kappas - V. Valakou)
- 03 Υποθετική αναπαράσταση της αρχικής μορφής του καθολικού. Αξονομετρικό (Μ. Κάππας - Β. Βαλάκου)
Katholikon. Hypothetical reconstruction of the first structural phase. Axonometric (M. Kappas - V. Valakou)

